

Alvydas Jokubaitis, Zenonas Norkus

Socialinės gerovės koncepcijos ir pilietybės rentos kaip viešosios politikos orientyrai

Santrauka. Straipsnis pateikia pamatinių šiuolaikinės Lietuvos valstybės dokumentuose užfiksuotų socialinės gerovės idėjų ir viešosios politikos tikslų metateorinę analizę. Taikomi du metodai – teisinių ir politinių tekstų hermeneutinė-istorinė analizė ir racionalios rekonstrukcijos metodas, kurio priemonėmis siekiama identifikuoti šiuose tekstuose išreikštų normatyvinių ir vertybinių teiginių metateorinius pagrindus. Svarbiausiu iš šių tekstų laikoma Lietuvos Respublikos (LR) Konstitucija, kuri traktuojama kaip visuomeninė sutartis, konstituojanti pačią Lietuvos politinę tautą. Identifikuojami trys LR Konstitucijoje užfiksuotų piliečio teisių sluoksniai – civilinės (arba pilietinės siaurąja prasme) teisės, politinės ir socialinės teisės, kurios yra traktuojamos kaip skirtingų Vakarų pasaulio politinės ir socialinės istorijos epochų, savo rezultatais pretenduojančių į universalią reikšmę, lokalus ir istoriškai kontingentiškas atspindys. Aptariamos ir lyginamos dvi alternatyvios – individualistinė ir holistinė – socialinės gerovės bei socialinės pažangos sampratos bei jos matavimo metodologijos, kurios gali atlikti LR Konstitucijos teksto filosofinės-sociologinės metateorijos vaidmenį. Tokiu pat būdu analizuojami LR politinių partijų ir LR Vyriausybės ilgalaikio strateginio planavimo dokumentai, o šios analizės pagrindu grindžiamas pasiūlymas LR nacionalinės politikos eurointegracijos ir globalizacijos procesų kontekste tikslu laikyti pilietybės rentos maksimizavimą. Pilietybės renta vadinami papildomi piliečių gyvenimo šansai, kuriuos užtikrina priklausomybė politinei tautai tos tautos turimų ir viešosios politikos priemonėmis galinčių būti pagausintais lyginamųjų pranašumų dėka.

Įvadas

Pagal savo etimologiją, žodis „pažanga“ reiškia judėjimą pirmyn: iš tam tikro išeities taško į tam tikrą paskirties tašką. Tuo pačiu ją galima matuoti dvejopai: arba atstumu, nueitu iš tam tikro išeities taško, arba tuo, kuris liko iki paskirties taško. Tai nėra tas pats, jeigu tie subjektai arba objektai, kurių pažangą lyginame, pajuda ne iš to paties išeities taško.

Jeigu Petras ir Antanas turi pasiekti tą patį tikslą, tačiau Petras pajuda iš taško, kuris yra nutolęs nuo paskirties taško 3 kilometrus, o Antanas – 1 kilometrą, tai Petras turi bėgti bent tris kartus greičiau, kad pavytų Antaną. Bet gal pažangesnis yra ne tas, kuris yra arčiausiai tikslo, bet tas, kuris greičiausiai juda? Tada net jeigu Antanas, naudodamasis sa-

vo išankstiniu pranašumu, tikslą pasiektų pirmas, Petras už jį būtų pažangesnis, nes pirmam jam būti sutrukdė neteisinga varžybų organizacija.

Taip pat ir apie kurią nors Afrikos, Azijos šalį arba Lietuvą galima pasakyti, kad nors ji yra labai „atsilikusi“ nuo Vakarų Europos šalių, ji yra pažangesnė už jas ir netgi už JAV, nes greičiau už jas keičiasi. O gal pažangiausias tas, kuris juda (keičiasi) didžiausiu pagreičiu? Akmens amžiuje pažanga vyko lėtai, kai atsirado civilizacija – paspartėjo, o nuo Naujųjų laikų pradžios – dar labiau. Ar šis pažangos greičio didėjimas turi ribą? Gal nuo tam tikro momento teigiamas pažangos pagreitis virs neigiamu?

O kas, jeigu tokio galutinio tikslo nėra arba jis yra be galo tolimas? Tada pažangą galėtume matuoti tik nuotoliu nuo išeities taško, jeigu toks yra. Net jeigu jokio taško nėra, vis dar galėtume kalbėti apie pažangą, jeigu visi juda ta pačia kryptimi, kuri galbūt yra visiškai neteisinga, nes visus veda į pražūtį. Tokiu atveju pažangiausiu galima laikyti arba tą, kuris šiuo metu yra toliausiai išsiveržęs bendro judėjimo kryptimi, arba tą, kuris bėgdamas ilgiausiai atlaikys. Gal toliausiai nubėgs tas, kuris bėgs lėčiausiai, o gal tiesiog eis? Gal pažangiausias yra tas, kas ilgiausiai atlaikys distanciją, kai varžybos yra tokios, kad į jas įsijungia nauji, energingi ir stiprūs bėgikai, o seni ir pavargę yra likviduojami...

Bet kuriuo atveju, kalbant apie pažangą, reikia pradėti nuo to „mes“, kuris yra pažangos subjektas. Galima kalbėti apie „žmonijos“ pažangą, tačiau tai būtų tik filosofinės diskusijos objektas. Keblu pažangos sąvoką

taikyti ir pavieniui individui – žmogus viso labo gimsta, gyvena ir miršta, ir kiekviena diena yra žingsnis šios neišvengiamos baigmės link. Sulaukusio 60-ies ar 70-ies žmogaus klausti jo per praėjusius metus padarytą „pažangą“ yra netaktiška, – reikia tik džiaugtis, kad jis dar gyvas. Atrodytų, kad socialinių mokslų kontekste geriausiai priderėtų kalbėti apie „visuomenės“ pažangą, tačiau „visuomenės“ sąvoka kaip tik yra viena problemiškesnių. Yra įtakingų teoretikų, kurie teigia, kad šiuo metu egzistuoja tik viena – „pasaulinė visuomenė“. Tarptautinių santykių specialistai rašo knygas apie „tarptautinę visuomenę“, kurią sudaro valstybės ir tarptautinės organizacijos.

Rimtas kandidatas į pažangos subjektus yra „valstybė“, tačiau toks sprendimas keblus tuo, kad valstybė – tai tik tam tikra organizacija, o būtent – tokia, kuri sėkmingai pretenduoja į teisėto prievartos panaudojimo monopoliją tam tikroje teritorijoje. Valstybę kažkas sukuria, ir ji turi kažkam tarnauti, būdama tik priemonė pažangai siekti. Todėl autoriams atrodo, kad socialinių mokslų kontekste geriausias kandidatas į pažangos subjektus yra „tauta“, tą sąvoką tinkamai apibrėžus. Šiam tikslui skirtas pirmas straipsnio skirsnis. Antrajame ir trečiajame aptarsime alternatyvinius kriterijus, kuriais remiantis ta pažanga gali būti matuojama. „Tautos“ apibrėžimas, kuris įtraukiamas pirmame skyriuje, pabrėžia jos glaudų santykį su jos sukuriama valstybe – tauta čia suprantama kaip „politinė tauta“. Todėl svarstomas valstybės tikslų, dirbant politinės tautos pažangai, klausimas. Tai – ne abstraktus svarstymas. Klausia-

me, kaip apibrėžti dabartinės Lietuvos valstybės, kuri yra Europos Sąjungos narė ir besiglobalizuojančio pasaulio dalis, politikos tikslus.

Globalizacija verčia naujai pažvelgti į tautinės valstybės prigimtį, jos tikslus bei uždavinius. Dabartinė Lietuvos integracija į Europos Sąjungą traktuotina kaip sudėtinė globalizacijos proceso dalis. Tai daug sudėtingesnis procesas, negu vien ekonominė ar politinė integracija. Dėl globalizacijos ir eurointegracijos procesų ypatingą reikšmę įgyja klausimas apie pačią nacionalinės politikos galimybę, apie jos gaires ir galimybes globaliame kontekste, Lietuvos užsienio politikos tikslus ir uždavinius. Ar iš tikrųjų, kaip teigia kai kurie euroskeptikai, tos galimybės yra ne ką didesnės, negu tos, kuriomis disponuoja Nevada ar Oregono valstijos JAV?

Manome, kad svarbiausiu nacionalinės politikos tikslu eurointegracijos ir globalizacijos procesų kontekste turėtų būti narystės Lietuvos politinėje tautoje (Lietuvos Respublikos pilietybės) teikiamos rentos maksimizavimas. Šita sąvoka apibrėžiama ir išaiškinama paskutiniame straipsnio skirsnyje. Ji ir yra tas straipsnio indėlis, kuriuo jis pretenduoja į tam tikrą mokslinį naujumą bei viešojo diskurso praturtinimą.

1. Konstitucija kaip steigiamasis politinės tautos aktas

Kas gi yra tauta? Manome, kad tautą sukuria visuomeninė sutartis, kurios produktas yra Konstitucija – pagrindinis įstatymas. Konstitucija nustato valstybės santvarkos principus. Tauta atsiranda, kai tam tikra grupė žmo-

nių sudaro visuomeninę sutartį ir sukuria valstybę. Žinoma, galima klausti, ar tauta nėra pirmesnė už valstybę? Ar kai kurios tautos (pvz., prancūzai) nėra pačios valstybės kūrinys, sukuriamas kryptingai valstybės vykdoma ilgalaikė kultūrinė politika (pateiktame pavyzdyje – iš bretonų, burgundų, provansaliečių ir kitų etnosų, kurie kažkada savo šnektoimis skyrėsi ne mažiau negu šiuolaikiniai čekai nuo slovakų ir neturėjo savo priklausomybės vienai ir tai pačiai tautai sąmonės).

Atsakydami į šiuos klausimus konstatuosime, kad visuomenine sutartimi sukuriamą tautą yra politinė tauta, kuri nebūtinai sutampa su etnine tauta ar kultūrine tauta. Antai egzistuoja daugiau negu viena valstybės, kuriose absoliuti gyventojų dauguma kalba vokiškai ar angliškai, taigi ir kelios vokiškai ar angliškai kalbančios politinės tautos, nors kultūrinis (pvz., Austrijos ir Vokietijos) gyventojų daugumų atskirumas yra kur kas problemiškesnis dalykas. Nėra „šveicarų“ etnoso ar etninės tautos, bet egzistuoja Šveicarijos politinė tauta, kurios užuomazga atsirado 1291 m. liepos 31 d., kai Ury, Schwyzo ir Unterwaldeno kantonų gyventojai sudarė Konfederacijos sutartį. Kaip politinės tautos sinonimas neblogai tinka žodis „nacija“, tačiau jis – dėl įvairių priežasčių – lietuvių kalboje nėra prigijęs.

Lietuvos politinė tauta (nacija) yra piliečių bendruomenė, kurią vienija 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimta Lietuvos Respublikos (LR) Konstitucija, apibrėžianti šia Konstitucija susisaisčiusių piliečių teises ir jų įgyvendinimui tarnaujančios Lietuvos valstybės santvarką. Tuo pačiu LR Konstitucija –

svarbiausias vertybinių orientyrų Lietuvos politinės tautos būklei ir pažangai vertinti šaltinis. Kitas normatyvinę galią turinčių kriterijų Lietuvos tautos būklei vertinti šaltinis yra LR Seimo 2005 m. lapkričio 11 d. ratifikuota Europos Sąjungos (ES) Konstitucinė sutartis, ypač jos 2-oji dalis – pamatinių Sąjungos teisių chartija (*The Charter of Fundamental Rights of the Union*).

Kol dar nebaigtos ES Konstitucinės sutarties ratifikacijos procedūros ir ji nepradėjo galioti bei veikti, vertinant Lietuvos tautos būklę, pirmenybę turi LR Konstitucija. Žmogaus ir piliečio teisių samprata, kurią išreiškia šie dokumentai, nėra unikaliai būdinga Lietuvai ir Europai: ji yra įtvirtinta taip pat ir 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimtoje Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. Svarbaus vertybinių ir normatyvinių orientyrų šaltinio statusą turi taip pat 2000 m. kovo 23-24 d. Europos Tarybos patvirtinta Lisabonos strategija, Jungtinių Tautų 1992 m. birželio 3–14 d. konferencijoje Rio de Žaneire patvirtinta Agenda 21 (Deklaracija apie aplinką ir vystymąsi) ir kiti LR Vyriausybės pasirašyti bei LR Seimo ratifikuoti tarptautiniai dokumentai.

Lietuvos politinės tautos pažangos perspektyvą apibrėžia tikslas įgyvendinti nurodytuose dokumentuose įtvirtintas žmogaus ir piliečio teises lygiu, kuris atitiktų ir pranoktų lygmenį, pasiektą šiuo atžvilgiu pirmaujančiose ES šalyse. Europos ir pasaulio politinės tautos tarpusavyje skiriasi šiuose dokumente įtvirtintų žmogaus teisių įgyvendinimo mastu ir laipsniu. Jos yra daugiau ar mažiau uždari klubai (kuriose narystės pa-

keitimas neįmanomas be didelių išėjimo kaštų), teikiantys šių teisių įgyvenimui reikalingas viešąsias gėrybes, o taip pat pilietybės rentą (ši sąvoka detaliau nušviečiama paskutiniajame skirsnyje), kurios maksimizavimas yra Lietuvos politinės tautos sukurtos valstybės pagrindinis tikslas.

LR Konstitucijoje numatytos piliečio teisės išsikristalizavo ilgoje Vakarų civilizacijos istorijoje ir savo struktūra bei tūriu iš esmės nesiskiria nuo teisių, kurias numato kitų demokratinių pasaulio valstybių konstitucijos. Jas galima suskirstyti į tris grupes, kurios kartu yra istoriniai sluoksniai, kuriuose glūdi trijų Vakarų pasaulio naujųjų ir naujausių laikų politinės ir socialinės istorijos epochų paveldas (plg. Marshall 1950). Pirmai grupei (sluoksniui) priklauso civilinės ar pilietinės siaurąja prasme teisės, kurios yra Švietimo epochos (XVIII a.) paveldas.

Tai teisės, kurios būtinos individo laisvei užtikrinti – asmens laisvė, žodžio, minties, tikėjimo laisvė, teisė turėti nuosavybę ir laisvai ja disponuoti sudarinėjant sutartis, o taip pat teisė į teisingumą. LR Konstitucijoje šias laisves ir teises įtvirtina 21 str., skelbiantis žmogaus asmenį neliečiamu bei draudžiantis jo orumo žeminimą, kankinimą bei atitinkamų bausmių taikymą; 22 str., garantuojantis privataus gyvenimo neliečiamybę; 23 str., skelbiantis nuosavybę neliečiama bei garantuojantis jai įstatymo apsaugą; 24 str., draudžiantis be gyventojų sutikimo įeiti į jo būstą, 32 str., leidžiantis laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą Lietuvoje bei laisvai išvykti iš Lietuvos. Žodžio, minties ir tikėjimo laisvę LR Konstitucijoje įtvirtina 25 ir 26 straipsniai. Tei-

sę į teisingumą – nešališką ir teisingą teismą įtvirtina 29, 30, 31 straipsniai. Ši teisė yra kiek kitokio pobūdžio nei kitos teisės iš civilinių teisių sluoksnio, nes ji reiškia lygią su kitais teisę ginti savo teises ir todėl gali būti apibūdinta kaip aukštesnio lygio teisė (teisė į teisę). Tokio pat tipo norma gali būti laikoma ir nuostata, skelbiama 135 straipsnyje, kuris sako, kad LR „siekia užtikrinti šalies saugumą ir nepriklausomybę, piliečių gerovę ir pagrindines jų teises bei laisves“.

Antrajam laisvių ir teisių sluoksniui priklauso politinės laisvės ir teisės, kurias galima laikyti XIX a. Vakarų pasaulio istorijos civilizaciniu paveldu. Jos įtvirtina valstybės demokratinės santvarkos pagrindus. Tai laisvės ir teisės pasyviai (naudojantis balsavimo teise) bei aktyviai (keliant savo kandidatūrą rinkimuose) dalyvauti politinės valdžios vykdyme. LR Konstitucijoje jas įtvirtina 33 (teisė dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus, lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą bei kritikuoti valstybės įstaigų ar pareigūnų darbą), 34 (teisė dalyvauti rinkimuose), 35 (laisvė vienytis į bendrijas, politines partijas, asociacijas) ir 36 (susirinkimų laisvė) straipsniai, o taip pat straipsniai, nustatantys aukščiausių valstybės valdžios organų bei pareigūnų (LR Seimo, LR Prezidento) bei vietinės savivaldos organų rinkimų tvarkos principus.

Naujausias, o kartu mažiausiai susigulėjęs bei problemiškas, yra socialinių teisių klotas, kuris yra audringos XX amžiaus istorijos paveldas. Todėl su juo susijusią problematiką dar atskirai aptarsime trečiame šio sky-

riaus skirsnyje. Šios teisės įtvirtina socialinės gerovės valstybės teisinius pagrindus. Jos kiekvienam politinės tautos nariui žada tam tikrą ekonominės ir socialinės gerovės minimumą. Šių teisių sluoksnis yra storas ir LR Konstitucijoje. Ji skelbia šeimą visuomenės ir valstybės pagrindu, skiria valstybei pareigą saugoti ir globoti šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę (str. 38), nurodo jai globoti šeimas, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą (str. 39), dirbančioms motinoms numato „mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas“ (str. 39). Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose valstybė laiduoja nemokamą mokslą (str. 41). 53 str. nurodo, kad „valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus. Įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką“. LR Konstitucija nurodo valstybei ginti vartotojo interesus (str. 46), skelbia teisę laisvai pasirinkti darbą bei verslą bei turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju (str. 48), „laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlytės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais“ (str. 52).

3. Politinės tautos gerovės kriterijai: individualistinė perspektyva

Lietuvos politinės tautos būklė ir pažanga turi būti matuojama šių LR Konstitucijoje

įtvirtintų teisių ir laisvių (kurios, kaip minėta, iš esmės nesiskiria nuo kitų demokratinių valstybių konstitucinių nuostatų) įgyvendinimo laipsniu. Kuo tos teisės ir laisvės įgyvendintos visapusiškiau, tuo Lietuvos tautos būklė yra geresnė, t.y. tuo aukštesnė yra Lietuvos tautos gerovė. LR Konstitucijoje užfiksuotų piliečių teisių įgyvendinimo laipsniui išmatuoti reikalingi indikatoriai bei indeksai (indeksas yra kelių indikatorių kompleksas). Svarbu, kad tokių rodiklių reikšmės būtų palyginamos su kitų politinių tautų rodiklių reikšmėmis, nes be palyginimo Lietuvos politinės tautos pažangos įvertinimas – neįmanomas.

Tokių indikatorių ir indeksų galima ieškoti kiekvienai LR Konstitucijoje užfiksuotai teisei ar jų grupei. Antai civilinių teisių įgyvendinimo laipsnį parodo sunkių nusikaltimų prieš asmenį ir nuosavybę, teismų nuosprendžių, kuriuos pakeičia aukštesnės instancijos teismai, Lietuvos piliečių ieškinių Europos žmogaus teisių teisme ir pan. statistika, analizuojama lyginamuoju aspektu.

Politinių teisių įgyvendinimo laipsniui įvertinti galima naudoti tokių tarptautinių organizacijų, kaip *Freedom House* (<http://www.freedomhouse.org/>), *Transparency International* (<http://www.transparency.org>) reguliariai atnaujinamus šalių reitingus. Socialinių teisių įgyvendinimo laipsnio analizei tinka platus spektras socialinių ekonominių

indikatorių, kuriuos skaičiuoja ir skelbia Europos Sąjungos Europos komisijos statistikos žinyba (*Eurostat*), Pasaulio bankas (*World Bank*)¹, Europos rekonstrukcijos ir vystymosi bankas (*European Bank for Reconstruction and Development*), Ekonominio bendradarbiavimo ir vystymosi organizacija (*Organization for Economic Co-operation and Development*), o taip pat Jungtinių Tautų Organizacija bei jos padaliniai ir agentūros. Tai UNEP (*United Nations Environment Programme*), UNDP (*United Nations Development Programme*)², UNCHS (*United Nations Centre for Human Settlements*), UNSD (*United Nations Statistics Division*), UNRISD (*United Nations Research Institute for Social Development*), UNHCR (*The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees*), UNICRI (*United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute*), UN/ECE (*United Nations Economic Commission for Europe*), WHO (*World Health Organization*), UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), ILO (*International Labour Organization*).

Tačiau ši indikatorių ir indeksų įvairovė sukuria problemą: kurie iš šių rodiklių yra svarbiausi, kurie iš jų leidžia geriausiai išmatuoti tautos gerovę, o taip pat nustatyti valstybės politikos, kuria siekiama tą gerovę didinti, gaires. Kurios pasaulio politinės tautos būklė yra geriausia, t.y. kurios jų gerovė aukš-

¹ Atskirai verta paminėti periodiškai leidžiamą Pasaulio banko „Pranešimą apie pasaulio vystymąsi“ (*World Development Report; WDR*).

² Atskirai reikia paminėti šios JTO agentūros periodiškai leidžiamą „Pranešimą apie žmogaus raidą“ (*Human Development Report*), kuriami skelbiami žmogaus raidos indekso (*Human Development Index*) skaičiavimų pasaulio šalims rezultatai.

čiausia? Kur tarp pasaulio tautų Lietuvos politinės tautos vieta ir kokia yra aukščiausia įmanoma vieta, į kurią ji gali tikėtis pakilti per artimiausius 10, 20, <...> 100 metų? Ar norėtumėme dar kartą gimti lietuviais?

Kad klausimas būtų aiškesnis, siūlome įsivaizduoti situaciją, kuri panaši į tą, kurioje yra Platono „Valstybės“ pabaigoje aprašomos sielos. Turime pasirinkti būsimą reinkarnaciją. Esame už nežinios šydo, kuris skiriasi nuo rawlsiškojo tuo, kad yra šiek tiek labiau permatomas. Prisigėrę Stikso vandens, nebepamename, kuriai politinei tautai priklausėme ankstesniame gyvenime. Nežinome, kiekno vaikais gimsime ir kuo tapsime pasirinktoje tautoje: vargetomis, turtuoliais, gražuolėmis ar invalidais. Tačiau galime pasirinkti, kurios politinės tautos nariais būsime kitame gyvenime. Galime gauti visą sociologinę ir ekonominę informaciją apie visas šiuo metu egzistuojančias pasaulio tautas. Tačiau kurie iš gausybės duomenų yra svarbiausi reinkarnacijos pasirinkimui?

Vargu ar galėtume išspręsti šį uždavinį, operuodami visu spiečiumi indeksų ar indikatorių – po vieną kiekvienai Lietuvos ir kitų šalių konstitucijose įtvirtintai teisei. Kuo jų daugiau, tuo kebliau bus visas politines tautas surikiuoti į seką – nuo tos, kurios būklė geriausia, iki tos, kurios būklė prasčiausia. Ar geriau gimti turtingoje nedemokratinėje politinėje tautoje (panašioje į Saudo Arabiją), nei neturtingoje demokratinėje (panašioje į Indiją)? Pirmoje naudosisime plačiomis socialinėmis teisėmis, bet neturėsime politi-

nių bei ribotas civilines, o antroje bus atvirkščiai. Kaip rinksimės? Tarkime, ką tik aprašyto pasirinkimo sąlygos sugriežtinamos: pirma (negu pasirinksiame politinę tautą) turime pasirinkti indikatorius ar indeksus, kuriuos lygindami ranguosime politines tautas. Galime pasirinkti tik vieną, du ar tris. Kurios pasirinksiame?

Ekonomistai tradiciškai sureikšmina bendrojo vidaus produkto (BVP) vienam gyventojų ir pajamų vienam gyventojui reikšmę. Šis požiūris remiasi individualistine ir subjektyvistine gerovės samprata, kurioje ji suprantama kaip informuotų norų ir pirmenybių (visų pirma vartotojiškų) patenkinimas. Šias sąvokas verta paaiškinti. Ekonomistai (visų pirma tie, kurie atstovauja tebedominuojančiai – neoklasikinei – kryptčiai) paprastai neskiria „noro“, „intereso“, „poreikio“ sąvokų, kurias kituose kontekstuose yra įprasta skirti. Antai, dažnai sakoma, kad tam tikro asmens norai neatitinka jo interesų, kad tas asmuo gali nesuprasti savo interesų ar poreikių ir t.t. Norai – tai subjektyvios veikėjo būsenos, o poreikiai bei interesai yra tam tikri objektyvūs faktai, susiję su žmogaus psichobiologine prigimtimi (poreikiai) ir vieta socialinėje tikrovėje, t.y. tam tikroje socialinėje struktūroje (interesai)³.

Jeigu darome prielaidą, kad veikėjas yra išsamiai informuotas (ši prielaida yra įprastinė ekonominiuose aiškinimuose), tai į jo „išsamų informuotumą“ įeina ir adekvatus savo „interesų“ ir „poreikių“ žinojimas. Kebulumas tas, kad realūs žmonės yra tik „ribotai

³ Apie norų, poreikių ir interesų skirtumus žr., pavyzdžiui, Plant (1991; 184-220), Barry (1990; 173-186).

racionalūs“ (angl. *boundedly rational*), o tai reiškia, kad jų norai gali neatitikti jų interesų ir poreikių. Taigi neoklasikiniam ekonomistui tenka daryti pataisą, kad veikėjo gerovę didina ne bet kokių, bet tik vadinamųjų „informuotų norų“ (angl. *informed desires*) patenkinimas. Tik tokius norus galima pavadinti „tikraisiais“ veikėjo (taip pat ir vartotojo) norais. Būdas, kuriuo galima išaiškinti tikruosius vartotojo norus, yra kuo išsamesnis vartotojo informavimas. Tik jeigu noras nepraeina, gavus išsamią informaciją apie noro kilmę, objektą ir vartojimo padarinius (pvz., gavus išsamią ir tikslią informaciją apie rūkymo ar alkoholio vartojimo padarinius), tas noras yra tikras.

Kuo didesnis BVP vienam gyventojui, tuo daugiau savo norų gali patenkinti tie gyventojai kaip vartotojai. Problema ta, kad žmonių norai potencialiai yra beribiai, o dėl daugelio jų galima abejoti, ar jų patenkinimas tikrai didina vartotojų gerovę. Pavyzdžiu gali būti alkoholio, tabako ir kitų narkotikų vartojimas, kurio neatsisako ir apie tokio vartojimo padarinius puikiai informuoti vartotojai (pvz., gydytojai). Dėl kitų norų galima abejoti, ar juos tenkinantys asmenys nėra kryptingų manipuliacijų, kurias vykdo masinės informacijos priemonėse užsakantys reklamą gamintojai aukos. Dar Frankfurto mokyklos atstovai (Theodoras Adorno, Maxas Horkheimeris, Herbertas Marcuse) ir artimas jiems Erichas Frommas teigė, kad būtent ta įtaka, kurią gamintojai ir masinės informacijos priemonės

daro žmonių norams, uždaro juos savotiškame voverės rate: juo daugiau norų vartotojai įgyja gamintojų ir reklamos specialistų pastangomis, tuo didesnių pajamų jiems reikia tiems norams patenkinti, tuo daugiau jiems tenka dirbti; dirbti taip, kad nebelieka laiko „tikriems“ ar „autentiškiems“ poreikiams patenkinti.⁴ Šis požiūris implicitiškai orientuoja į tokią socialinės pažangos sampratą, kurioje ji suprantama kaip judėjimas prie be galo tolimo ir realiai nepasiekiamo tikslo, kuris vėliau primena miražą: kiek prie jo priartėjame, tiek jis nutolsta, nes auga mūsų norai.

Vartojama vis daugiau, gyvenimo tempas ir įtampa vis didėja, bet į anksčiau pavaizduotą voverės ratą įsprausti žmonės nesijaučia laimingi, nes „sistema“ visada spėja vartotojams įdiegti norų daugiau, negu jie išgali jų patenkinti. Šiuo metu Šveicarija ir JAV yra dvi šalys, turinčios didžiausią BVP vienam gyventojui. Iš neoklasikinėje ekonomikoje priimtose gerovės sampratos plaukia paradoksali išvada, kad tai nebūtinai reiškia, kad jose ir gerovė, apibrėžta kaip vartotojiškų norų patenkinimo laipsnis, yra aukščiausia. Tos pačios pajamos, kurių pakanka patenkinti nedaugeliui „pigų“ Jono ar Ivano norų, gali būti visiškai nepakankamos patenkinti gausiems ir „brangiems“ Džono norams. Gerovę kaip vartotojų patenkinimą galima didinti, mažinant norus arba brangius norus (pvz., atostogos Havajuose) pakeičiant pigesniais norais (atostogos Palangoje). Dar antikos laikais tokį gerovės kėlimo būdą išmintingiems žmo-

⁴ Kita vertus, labai keblu pasakyti, kokie yra „autentiški“ norai ar poreikiai. Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo paties vartotojiškos visuomenės kritiko „gero gyvenimo“ vizijos, dėl kurios visada galima ginčytis.

nėms rekomendavo stoikai ir kinikai, o šiais laikais šiuo būdu pasididinti gerovę siūlosi padėti psichoterapeutai. Jų specialybė yra padėti savo klientams atsikratyti „nereikalingų“ – nerealistiškų – ar (kitaip sakant) per brangiai kainuojančių norų, išmokyti juos ne „turėti“, bet „būti“.

Galima klausti, ar gerovės sutapatinimas su vis pilnesniu vartotojiškų norų patenkinimu ilgalaikėje perspektyvoje yra suderinamas su visuomenės tvarios plėtros (*sustainable development*) perspektyva? (Prie šio socialinės gerovės kriterijaus dar sugrįšime.) Dar 1993 m. vokiečių sociologas Wolfgangas Zapfas klausė: „Ar moderni – masinio vartojimo ir gerovės valstybės – visuomenė gali išplisti globaliai? Ar visos visuomenės (mažų mažiausia daugelis Azijos, Lotynų Amerikos ir Afrikos visuomenių) gali tapti moderniomis? Pavyzdžiui, ar galima iš principo išivaizduoti, kad Kinijoje kada nors važiuos 600 milijonų automobilių arba bent tiek (pagal gyventojų skaičių), kiek buvusioje Vokietijos Demokratinėje Respublikoje – 250 milijonų: dvigubai daugiau, negu šiandien jų yra JAV?“ (Zapf 1993; 171).

Pagaliau paradoksalu, bet individualistinės ir subjektyvistinės gerovės sampratos požiūriu gana keblu kalbėti apie pačią socialinę gerovę. Subjektyvi nauda, kuri yra kiekybinis vartotojo norų patenkinimo matas, nėra dydis, analogiškas ilgiui ar svoriui. Galima palyginti dvi lazdas ir pasakyti, kuri iš jų (ir kiek) yra ilgesnė už kitą, bet ne naudą, kurią Jonui ir Petruui turi 10 litų premija ar bandelės suvartojimas. Ilgis yra dydis, matuojamas santykių skalės lygiu, o (subjektyvi) nauda – tik

intervalų skalės lygiu. Galima padaryti išvadą, kad iš tų pačių išteklių skirtingų vartotojų gaunama nauda yra interpersonaliai nepalyginama. Tuomet turėtume neigti, kad įmanomas kolektyvinės gerovės kriterijus, kuris būtų stipresnis už tą, kuri apibrėžia optimalumo (pagal Pareto) sąvoka: vienas nuo kito priklausomų asmenų grupės gerovė yra optimali, jeigu neįmanoma padidinti bent vieno iš šių veikėjų gerovės nesumažinus bent vieno iš kitų veikėjų gerovės. Toks kolektyvinės gerovės kriterijus neleidžia atsakyti į klausimą, kaip vertinti tokias grupės ar visuomenės gerovės pokyčius, kai tarp jų perskirstomi jos narių kontroliuojami ištekliai; taip, kad dalis jų nusavinama ir perduodama tiems, kurie jų turi mažiau. Kitaip sakant, jis nesuteikia jokio pagrindo atsakyti į klausimą, ar didesnė išteklių lygybė gali padidinti kolektyvinę gerovę.

Teigiamas atsakymas į šį klausimą suponuoja interpersonalinio naudos palyginamumo prielaidą, kuri yra itin problemiška analitinio dominuojančios šiuolaikinės ekonomikos paradigmos (taip vadinamos neoklasiškinės ekonomikos) aparato rėmuose. Priėmę šią prielaidą į klausimą, ar perskirstydami pajamas galime padidinti kolektyvinę gerovę, turime atsakyti teigiamai; pagrįsdami šį atsakymą tokiu samprotavimu: ribinė nauda, kurią vargšui vartotojui teikia papildomas pajamų doleris ar litas, pranoksta ribinę žalą, kurią patiria turtingas vartotojas, prarasdamas tą dolerį ar litą. Jeigu, atėmus iš turtingojo litą ir atidavus jį vargšui, vargšo paskatos dirbti, o turtingojo – dirbti ir investuoti, nesumažėja, tai toks pajamų perskirstymas pa-

didina kolektyvinę gerovę. Taigi ekonomisto utilitaristo, prielaidaujancio naudos interpersonalinį palyginamumą, požiūriu, BVP vienam gyventojui ir vienas iš pajamų nelygybę tam tikroje visuomenėje matuojančių indikatorių (pvz., Gini koeficientas) turėtų būti laikomi svarbiausiais tam tikros politinės tautos gerovės rodikliais.

Aukščiau aptarti individualistinės subjektyvistinės gerovės (ir ypač) kolektyvinės gerovės ekonominės sampratos konceptualiniai keblumai, paradoksai bei jos indikatorių ribotumai šiuolaikiniuose socialiniuose moksluose inspiruoja turiningesnės ar platesnės gerovės bei ypač kolektyvinės gerovės sampratos bei ją matuojančių indikatorių bei indeksų paieškas. Daugelio kritikų nuomone, tokia turiningesnė gerovės samprata, pagrindžianti skirtingų politinių tautų būklės bei jų pilietybės rentos lyginamuosius vertinimus, turi remtis ne vartotojų norų patenkinimo, bet „gyvenimo kokybės“ sąvoka. Galima skirti dvi tradicijas šios gerovės sampratos plėtroje. Pirmąją galima pavadinti objektyvistine (Nussbaum and Sen 1993). Jos šalininkai gerovės kriterijumi siūlo laikyti ne vartotojiškų norų, bet žmogiškųjų poreikių patenkinimą. Poreikiai, skirtingai nuo norų, kurie yra subjektyvūs ir kultūriškai reliatyvūs, suprantami kaip tam tikros „objektyvios“ duotybės, išreiškiančios transkultūriškai ir transistoriškai stabilią „žmogaus prigimtį“.

Bene įtakingiausią tokių poreikių sąrašą sudarė amerikiečių psichologas Abrahamas Maslow, kuris savo teorijoje piešia universalią (visiems žmonėms būdingų) žmogiškųjų poreikių piramidę, kurios „apačią“ sudaro

„baziniai“ fiziologiniai poreikiai, paskui – saugumo, priklausymo (*belongingness*), *Ego* poreikiai, o viršūnę vainikuoja savirealizacijos poreikiai (Maslow 1954). A. Maslow teorija remiasi ne mažiau įtakinga amerikiečių sociologo Ronaldo Ingleharto vertybių kaitos teorija, kuri teigia, kad didėjant visuomenėms ištekliams (augant BVP) savirealizacijos poreikiai nustelbia fiziologinius ir išlikimo poreikius (Inglehart 1977; Inglehart 1990; Inglehart 1997). Turtingos visuomenės populiacijoje gausėja „postmaterialistų“ dalis. Skirtingai nuo materialistų, kuriems labiausiai rūpi materialinis komfortas, tvarka, saugumas, postmaterialistai labiau vertina savirealizaciją ir žmogiškuosius santykius. Tiesa, žmonių vertybių pokyčiai mažų mažiau siai viena karta vėluoja ekonominių pokyčių atžvilgiu. R. Inglehartas teigia, kad žmonių vertybės susiformuoja vaikystėje, o vėliau lieka palyginti inertiškos gyvenimo galimybių pokyčių atžvilgiu. Postmaterialistais tampa saugioje ir pasiturinčioje aplinkoje išaugę vaikai, o tie, kurie išaugo skurde, lieka „materialistai“ netgi praturtėje.

Objektyvistinę gerovės sampratą reprezentuoja ir įtakingo indų kilmės britų ekonomisto, 1998 m. Nobelio premijos (ekonomikos) laureato Amartya Seno darbai. Seno požiūriu, gerovė yra žmonių pajėgumų (*capabilities*) išvystymas. Tai yra pajėgumai pasiekti tam tikrus funkcionavimus (*functionings*), kuriais pasireiškia žmogaus žydėjimas ir klestėjimas (*flourishing*). Funkcionavimai „mums pasako, ką asmuo daro ar pasiekia. ‘Pajėgumas’ funkcionuoti atspindi, ką asmuo gali padaryti ar gali pasiekti“ (Sen 1998 (1984); 294).

Ši žmogaus žydėjimo ar klestėjimo sąvoka yra aristoteliška. Tam tikras individas „žydi“ ar „klesti“, kai gyvena „pilnavertį“, atitinkantį tos rūšies, kuriai jis priklauso, prigimtį ir paskirtį, t. y. „gerą“ gyvenimą. Nesunkiai atskiriame klestintį kaktusą, katiną ar ažuolą, kuriems pakanka maisto, drėgmės, judėjimo ir pan. dalykų, būtinų užtikrinti jų normaliam funkcionavimui, nuo suvargusio ar sunykusio jų rūšies atstovo. Taip pat ir žmonės: vieni jų klesti ir žydi, kiti yra suvargę ir sunykę. A. Senas nurodo tokius, jo įsitikinimu, neatšiejamus nuo gero gyvenimo pajėgumus, kaip pajėgumas būti pamaitintu, pajėgumas be gėdos priimti svečius, rodytis viešoje vietoje, būti raštingu ir pan.

Apytikslė A. Seno siūlomos gyvenimo kokybės sampratos operacionalizacija galima laikyti UNDP (*United Nations Development Programme*) reguliariai skelbiamą „žmogaus raidos indeksą“ (vienaip ar kitaip, jo kūrėjus įkvėpė būtent A. Seno idėjos). Šį indeksą sudaro trys indikatoriai. Tai vidutinė gyvenimo trukmė, suaugusių raštingų gyventojų procentas ir BVP vienam gyventojui. Lietuva 2005 m. „Žmogaus raidos ataskaitos“ (*Human Development Report*) duomenimis pagal HDI užima 39 vietą (pirmojoje vietoje – Norvegija).⁵ Šis indeksas turi trūkumų, nes neapėmia tokių svarbių gyvenimo kokybės tam tikroje visuomenėje vertinimo dalykų, kaip teisingumo užtikrinimas, politinių ir pilietinių teisių laikymasis, kultūrinių ir tautinių savitumų išlaikymas, o taip pat subjektyvus laimės suvokimas. Be to, jo diferencijuo-

janti galia yra per menka, kai tarpusavyje lyginamos išsivysčiusios šalys („turtingosios demokratijos“). Ši individualios ir socialinės gerovės samprata orientuoja į tokią socialinės pažangos sampratą, kurioje ji suprantama kaip judėjimas prie fiksuoto ir pasiekiamo tikslo: kuo mažiau bendruomenėje (tautoje) lieka jos narių, kurių būtinieji poreikiai nepatenkinti, tuo didesnė pažanga. Tiesa, kuo labiau prie jo artėjame, tuo daugiau kainuoja kiekvienos vis trumpėjančios atkarpos įveikimas.

Būtent subjektyvų laimės suvokimą akcentuoja kita – psichologinė-subjektyvistinė – tradicija (teoriniuose apmąstymuose apie gyvenimo kokybę ir jos matavimuose). Ji dominuoja JAV gyvenimo kokybės tyrinėtojų darbuose (žr.: Campbell 1980; Diener and Suh 2000). Ši samprata tapatina gerovę tiesiog su žmonių subjektyviu pasitenkinimu savo gyvenimu, pozityviomis emocijomis, streso nebuvimu arba tiesiog „laime“. Pasitenkinimas gyvenimu gali būti apibūdintas kaip kognityvinis laimės aspektas, džiaugsmas, gera nuotaika; kaip jos emocinis aspektas. Savo subjektyvizmu ši gyvenimo kokybės samprata panaši į tą gerovės sampratą, kuria vadovaujasi neoklasikinė ekonomika, bet tas panašumas yra daugiau išorinis.

Ekonominė gerovės samprata yra formali: jos požiūriu, individo gerovę sudaro pasaulio (tikrovės) atitikimas jo norams (kokie jie bebūtų), o ne tam tikra mentalinė (psichinė) būseną, kurią galima nusakyti tokiais terminais, kaip „pasitenkinimo jausmas“, „po-

⁵ Žr. http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR05_HDI.pdf. Žiūrėta 2006.10.01.

zityvios emocijos“, „džiaugsmas“ ir t.t. Dides pajamas gaunančių, daug ir brangių norų tenkinančių turtuolių gyvenimas nebūtinai prisodrintas tokių pozityvių emocijų. Jie kartais daug verkia ir žudosi. Tačiau ekonomistui būtų keblu pripažinti, kad nelaimingo turtuolio gerovė yra mažesnė už gerai integruoto į komunistiškai savo narių buitį organizuojančios sektos nario gerovę, kuriam intensyvus bendravimas su bendraminčiais, maldos ir meditacijos užtikrina nuolatinę pakilią „dievo įrankio“ ar „dievybės indo“ savijautą.

Skirtingai nuo tos gerovės, kurią individai pasiekia, tenkindami savo norus, subjektyvistiškai suprantamą gyvenimo kokybę galima išmatuoti anketinėmis apklausomis. Klausama apie informanto pasitenkinimą savo šeimyniniu gyvenimu, santykiais su draugais, laisvalaikiu, darbu, sveikata, turtine padėtimi. Tie atsakymai koduojami balais: pvz., nuo 1 (jeigu respondentas yra visiškai nepatenkintas) iki 5 (jeigu respondentas yra visiškai patenkintas); o patys balai susumuojami. Ši suma ar jos matematinė transformacija ir yra laikoma gyvenimo kokybės indeksu. Įsidėmėtina, kad gali būti didelių neatitikimų tarp to, kaip žmonės jaučiasi atskirose gyvenimo srityse, vietose arba laiko tarpsniais: Jonas gali būti labai patenkintas savo darbu,

tačiau nepatenkintas šeimyniniu gyvenimu, o Marytė gali jaustis laiminga šeimoje, išgyvendama nuolatinį stresą darbe ir pan.

Literatūroje nestinga mėginimų jungti objektyvistines ir subjektyvistines gyvenimo koncepcijas „daugiamatės“ gyvenimo kokybės sampratos pavidalu. Tokia samprata turėtų apimti ir subjektyviuosius, ir objektyviuosius gyvenimo kokybės aspektus. Tokios sampratos pavyzdžiu gali būti jau minėto vokiečių sociologo W. Zapfo siūloma gyvenimo kokybės tipologija (žr. 1 pav.) (Zapf 1984; 25). Objektyvias gyvenimo sąlygas apibrėžia sąlygos darbe, būstas, pajamos, sveikata, santykiai šeimoje bei socialiniai kontaktai, socialinis ir politinis dalyvavimas. Subjektyvią savijautą apibrėžia subjektyvus bendras pasitenkinimo ar nepasitenkinimo savo gyvenimu jausmas, o taip pat tokie jausmai (ir su jais susiję vilties, baimės, laimės, vienišumo ir pan. jausmai) atskirų gyvenimo sričių atžvilgiu. Kaip rodo ši tipologija, „objektyviai“ (t.y. tam tikroje visuomenėje galiojančių kultūrinių standartų požiūriu) galiojančias geras gyvenimo sąlygas nebūtinai atitinka subjektyvi „gero gyvenimo“ pajauta. „Disonansas“, t. y. subjektyvų nepasitenkinimą tokiomis sąlygomis gali sukelti aukštas individualus aspiracijų lygis, orientacija į svetimos kultūros „gero gyvenimo“ vaizdinius ir pan.

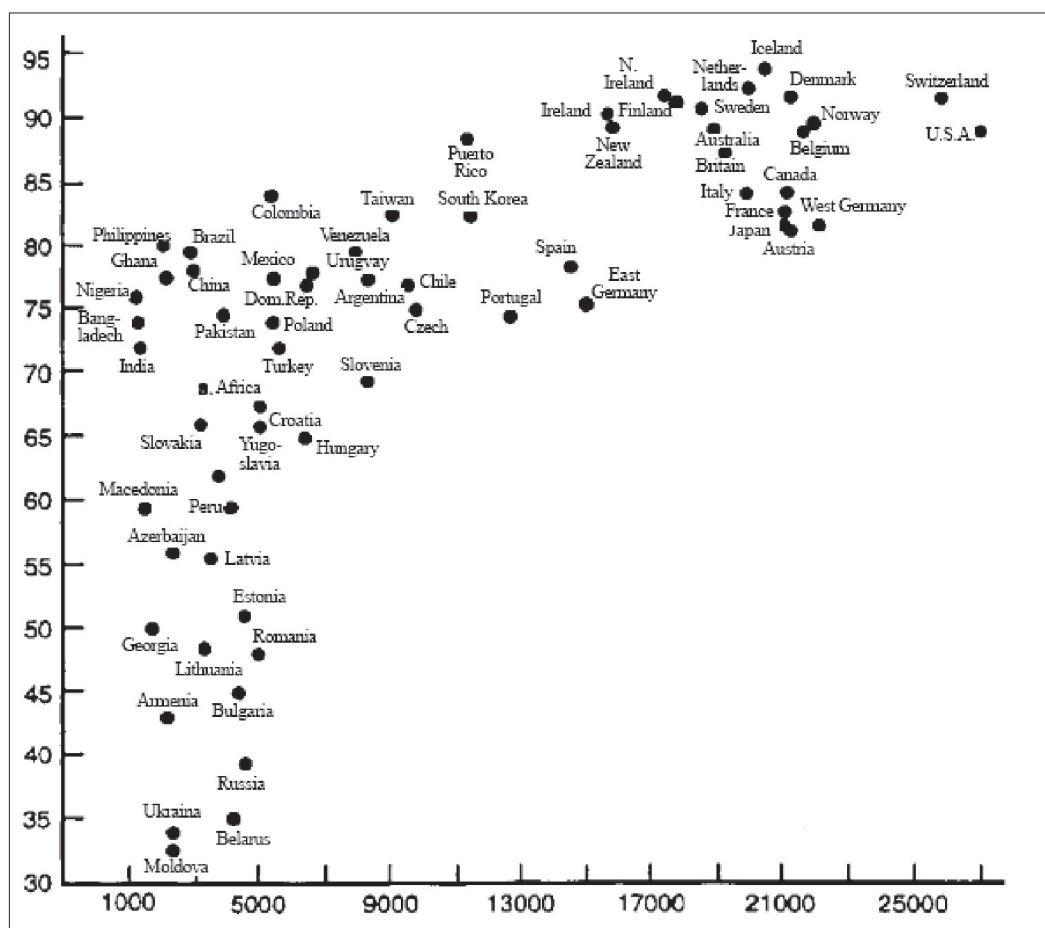
Objektyvios gyvenimo sąlygos	Subjektyvi savijauta	
	Gera	Bloga
Geros	Gerbūvis	Disonansas
Blogos	Adaptacija	Deprivacija

1 pav. **Gyvenimo kokybės tipologija**

Problemiška yra ir adaptacija prie „objektyviai“ blogų gyvenimo sąlygų, nes ji slopina motyvaciją individualiomis pastangomis pakeisti savo padėtį.

Vadovaudamiesi W. Zapfo „dvimate“ gerovės kaip gyvenimo kokybės samprata, geriausiu apibendrinančiu gyvenimo kokybės tam tikroje bendrijoje (taigi ir Lietuvos politinėje tautoje) rodikliu turėtume laikyti procentą žmonių, kurie patenka į kairiąją viršutinę jo tipologijos langelį („gerbūvis“). Vadovaudamiesi amerikietiška subjektyvistine-psi-

chologistine gyvenimo kokybės matavimo metodika, apie Lietuvos tautos būklę turėtume spręsti tiesiog pagal savo gyvenimu patenkintų (patenkančių į langelius „gerbūvis“ ir „adaptacija“) procentą visuminėje populiacijoje. Ekonomistas Aide prisigėrusiam Stikso vandens lietuviui patartų rinktis atgimti amerikiečiu (ten didžiausias bendrasis nacionalinis produktas (BNP)⁶ vienam gyventojui), o tiriantis gyvenimo kokybę psichologas – islandu (ten didžiausias patenkintų savo gyvenimu žmonių nuošimtis, žr. 2 pav.).

2 pav. Subjektyvus gerbūvis ir ekonominio išsivystymo lygis 1997–1998 metais

$R = 0,70$; $N = 65$; $p < 0000$

Šaltinis: Inglehart and Klingemann, 2000, p. 168

⁶ Angl. *General National Product* (GNP). BVP gauname iš GNP, atėmę iš GNP iš užsienio įplaukusias pajamas.

Vadovaudamiesi R. Ingleharto vertybių kaitos teorija, galime suformuluoti tam tikras Lietuvos tautos gyvenimo kokybės, suprantamos psichologine prasme kaitos prognozes. Tokias prognozes galime suformuluoti empirinio dėsningumo, kurį vaizduoja 2 pav., pagrindu. Abscisių ašis šiame paveiksle rodo BNP vienam gyventojui, apskaičiuotą remiantis Pasaulio banko atliktais perkamosios galios (1995 m.; doleriais) vertinimais. Ordinačių ašis rodo savo gyvenimu, kaip visuma, patenkintų šalies gyventojų procentą. Viena vertus, galime konstatuoti, kad šalyse su tuo pačiu ekonominiu išsivystymu lygiu gali labai smarkiai skirtis savo gyvenimo kokybe. Mažiau ekonomiškai išsivysčiusiose šalyse laimingų žmonių gali būti daugiau, negu labiau išsivysčiusiose. Kita vertus, ryšys tarp ekonominio išsivystymo ir laimės (subjektyvaus gerbūvio) yra pozityvus: turtingose šalyse laimingų žmonių yra daugiau. Tačiau tas ryšys nėra linijinis – BNP augimas sparčiai didina laimingų žmonių skaičių tik tam tikrame BNP reikšmių intervale, – kai BNP padidėja nuo 5000 iki 15000 USD vienam gyventojui (1995 m. JAV doleriais). Galima prognozuoti, kad ir Lietuvoje gyvenimas žmonėms pradės atrodyti šviesiau, kai BNP vienam gyventojui pranoks 13000–15000 USD ribą. Tačiau toliau tas šviesėjimas sulėtės, nes ekonominės permainos leis laimingais pasijausti tik šiuo metu Lietuvos gyventojų populiacijoje absoliučiai dominuojančiai materialistinei daugumai. Toliau reikšis mažėjančios augančių pajamų ribinės naudos efektas: to paties dydžio pajamų padidėjimai materialistų laimės pojūtį didins vis mažiau

ir mažiau. Tuo pačiu metu, keičiantis kartoms populiacijoje, didės postmaterialistų dalis, kuriems vis didesnis vartojimas laimingais pasijusti neleidžia. Tolimesnis subjektyvistiškai-psichologiškai suprantamos gyvenimo kokybės Lietuvoje kilimas priklausys nuo to, ar kiek jie mūsų šalyje ras galimybių patenkinti „aukštesnius“ (savirealizacijos) poreikius. Taip pat ir psichologinė subjektyvistinė socialinės gerovės samprata orientuoja į tokią socialinės pažangos sampratą, kurioje ji suprantama kaip judėjimas prie fiksuoto ir pasiekiamo tikslo: kuo mažiau bendruomenėje (tautoje) lieka jos narių, kurie jaučiausi nelaimingi ir nepatenkinti, tuo didesnė pažanga. Tiesa, kuo labiau prie jo artėjame, tuo daugiau kainuoja kiekvienos vis trumpėjančios atkarpos įveikimas: išlieka ar net didėja (postmaterialistai) reikioji mažuma, kurią itin sunku (jeigu iš viso įmanoma) patenkinti.

3. Politinės tautos gerovės kriterijai: holistinė perspektyva

Aptartos gerovės kaip gyvenimo kokybės sampratos turi vieną bendrą bruožą: jose gyvenimo kokybė suprantama kaip individualaus gyvenimo kokybė, o socialinio gyvenimo kokybė suprantama kaip vienokiu ar kitokiu statistiniu rodikliu apibendrinamas atskirų individų gyvenimų kokybių agregatas. Šiuo požiūriu jos nesiskiria nuo neoklasikinės ekonomikos, kurios radikalūs atstovai įtariai žiūri į pačią „socialinės gerovės“ sąvoką, įtardami, kad ji yra beprasmiška. Daugelio teoretikų požiūriu, tokia individualistinė (ekonominė, psichologinė ar socialine-psi-

chologinė) gerovės samprata yra neadekvati, nes ji yra nepakankamai sociologiška.

Ji neatsižvelgia į tuos gerovės aspektus, kurie yra susiję su visuomenių visuminėmis savybėmis (pvz., lygybe (*equality*), nešališkumu (*equity*), saugumu, solidarumu), kurios negali būti priskirtos atskiriems individams. Jų požiūriu, netgi nevienoda patenkintų savo gyvenimu žmonių dalis skirtingose visuomenėse byloja ne apie aukštesnę ar žemesnę individualaus gyvenimo kokybę, kurią tiesiog keblu išmatuoti dėl kultūrinio „gero gyvenimo“ standartų reliatyvumo skirtingose visuomenėse. Skirtingi gyvenimu patenkintų žmonių procentai greičiau kažką pasako apie tam tikrą sociologinį ar kolektyvinį faktą – didesnę ar mažesnę atskirų visuomenių tinkamumą jose gyventi; juk skirtingose visuomenėse skirtingais laikotarpiais laimingi žmonės yra laimingi savaip (žr.: Veenhoven 1997; 267–293). Šiuo požiūriu, kolektyvinė gerovė turi būti suprantama būtent kaip *socialinė* gerovė, kur jos socialumas reiškia ir jos savybingumą visai grupei, ir superveniravimą ekonomikos kalba aprašomų skirtumų atžvilgiu.

Šių teoretikų požiūriu, kalbėdami apie socialinę gerovę, turime atmesti standartinę individualistinės gerovės sampratos prielaidą, kad žmogiškieji veikėjai yra racionalūs egoistai, kuriems rūpi tik jų pačių asmeninė gerovė. Tai yra prielaida, kad jie neturi jokių norų, kurių objektas būtų kitų veikėjų norai ir tų norų patenkinimas. Realiems žmogiškiems veikėjams netgi labai rūpi, ko nori ir kaip gerą gyvenimą supranta kiti, kuriuos jie laiko „savais“, t.y. „tautiečiais“, „tėvynainiais“, „bendrapiliečiais“. Tas susirūpinimas sveti-

mu gyvenimu ir svetima gerove turi dvi formas. Viena vertus, tai šališkas susirūpinimas, kuris pasireiškia pavydu arba džiaugsmu, kuri kelia tam tikrų konkrečių asmenų padėtis. Antra, tai nešališkas susirūpinimas, kuri kelia kitų žmonių norų, gyvenimo būdo, pajamų pasiskirstymo visuomenėje ir pan. neatitikimas tam tikrai „gero gyvenimo“ ar „teisingos visuomenės“ idėjai. Šiuo atveju žmonėms kelia pasipiktinimą ar susirūpinimą tai, kad kiti žmonės nenori to, ko jie turėtų norėti arba nori to, ko jie turėtų nenorėti. Taigi žmonės turi tokius norus, kurių objektas yra ne tam tikri jų vartojimui skirti reikmenys ar paslaugos, bet ir jų pačių ar kitų žmonių norai arba gyvenimo būdas. Tokius norų norus arba to, ko reikia norėti, vaizdinius (*conceptions of the desirable*) sociologai vadina vertybėmis.

Socialinė gerovė reiškia visuomenės narių gyvenimo būdo, pajamų paskirstymo ir kitų jos gyvenimo aspektų atitikimą tos visuomenės narių bendroms vertybėms. Ta gerovė aukšta, kai žmonių norai ir elgesys atitinka *ju* visuomenės vertybes. Tokia buvo, pvz., daugelio akmens amžiaus genčių gerovė. Socialinė gerovė žema, kai atotrūkis tarp visuomenės vertybių ir faktinių žmonių norų bei elgesio yra didelis. Sociologai tokiu atveju kalba apie „socialinę patologiją“ ar „anomią“. Šią socialinės gerovės sampratą galima paaiškinti pavyzdžiu, kuris daugumai lietuvių turėtų būti itin suprantamas. Įsivaizduokime, kad mažą šalį okupuoja ir aneksuoja didelė kaimyninė šalis. Tarkime, po aneksijos realios gyventojų pajamos padidėja dvigubai (tarkime, vartojimo prekių pasiūla lieka

ta pati, tačiau viskas atpinga dvigubai). Kadangi šios šalies gyventojai gali dvigubai daugiau vartoti, jų ekonominė gerovė išauga. Tačiau ar padidėjo jų socialinė gerovė? Ne, jeigu jų vertybės (visų pirma noras gyventi nepriklausomoje valstybėje) liko tos pačios. Autoritarinės diktatūros, kuri atėjusi į valdžią stabilizuoja ekonomiką ir užtikrina spartų jos augimą, padidina visuomenės narių ekonominę gerovę, bet sumažina jos socialinę gerovę, jeigu tos visuomenės politinės kultūroje demokratija turi savaiminės vertybės statusą.

Kristaus *Pamoksle nuo kalno* išdėstytos etikos šalininkas galėtų pasakyti, kad nors šiuolaikinių išsivysčiusių Vakarų šalių gyventojų ekonominė gerovė yra aukšta, jų socialinė gerovė yra žema, nes žmonės nori ne to ir myli ne tai, ko liepė norėti ir mylėti Kristus. Panašiai samprotautų ir „žaliasis“ fundamentalistas, nepatenkintas savo bendrapiliečių „neteisingais norais“. Apie anksčiau išdėstytą mintinį eksperimentą (reinkarnacijos pasirinkimas už nežinios šydo) šitaip mąstantis teoretikas turėtų teigti, kad tas eksperimentas yra keblus loginiu požiūriu: besirenkantysis turėtų pasirinkti taip pat ir tarp skirtingų visuomenių vertybių („gero gyvenimo“ idėjų). Tačiau kaip galima rinktis tarp vertybių, dar neturint vertybių? Ar tai reiškia, kad skirtingos visuomenės yra nepalyginamos jų kokybės požiūriu, ir kad nėra būdo atskirti politinę tautą (naciją), kurios būklė yra gera, nuo tos, kurios būklė yra bloga? Nebūtinai.

Galima skirti dvi pagrindines holistines ar kolektyvistines socialinės gerovės koncepcijas. Viena jų „gerai“ visuomenei (kurioje socialinė gerovė yra aukšta) nuo „blogos“

(kurioje socialinė gerovė yra žema) skirti naudoja „socialinės sanglaudos“ (*social cohesion*) sąvoką, kurios šaknys – klasikinėje Emilio Durkheimio sociologinėje teorijoje. Šiuo požiūriu, tai, kas daro konkrečią visuomenę gera vieta gyventi, yra ne jos ekonominio išsivystymo lygmuo, bet jos integracijos laipsnis. Pačioje socialinės sanglaudos sąvokoje galima skirti du aspektus, kuriuos galima pavadinti ir socialinės sanglaudos ašimis. Viena jų yra socialinės atskirties (*social exclusion*) ašis: visuomenės sanglauda yra tuo didesnė, kuo toje visuomenėje yra mažiau atskirtų, neintegruotų individų ir grupių.

Socialinės atskirties sąvoka yra artima tradicinei „socialinės nelygybės“ sąvokai ir gali būti laikoma socialinės nelygybės fenomeno rekonceptualizacija. Tradicinis socialinės nelygybės diskursas yra pagrįsta „viršaus–apačios“ metafora. Jame visuomenė mąstoma kaip sluoksniuotas pyragas, sudarytas iš suskretusio ir apdegusio „dugno“, žemutinės, vidurinės ir aukštosios („grietinėlės“) klasės. „Atskirties“ diskursas remiasi „centro–periferijos“ metafora. „Atskirtieji“ yra marginalinės, diskriminuojamos, nevisateisės grupės, priklausančios visuomenės periferijai. Tai nebūtinai skurdžiai, vargšai ir „visuomenės“ dugnas, nors šios grupės gali kiekybiškai dominuoti tarp atskirtųjų ar marginalių. Skurdas, finansinių ir kitokių išteklių stoka gali kliudyti pilnaverčiam dalyvavimui visuomenės gyvenime. Tačiau ne visi skurstantys ir vargstantys visuomenės nariai (pvz., žymi dalis studentų ir jaunų intelektualų) yra atskirti. Kita vertus, atskirtajai visuomenės periferijai gali priklausyti ir pasiturintys žmo-

nės ar grupės (pvz., tam tikrų etninių ar seksualinių mažumų atstovai).

Atskirtis gali būti ir visuomenės centrui priklausančios daugumos diskriminuojančių nuostatų, valstybės politikos ir pačių marginalinių mažumų izoliacionistinės laikysenos pasekmė. Į atskirtį gali vesti perdėtas tam tikros religinės ar etninės grupės susirūpinimas savo savitumo išsaugojimu, paverčiantis tos grupės vertybes ir tradicijas deviantine subkultūra tam tikros visuomenės daugumos atžvilgiu ar uždarantis jos narius etnokultūriname gete. Pagaliau dalies visuomenės marginalizaciją gali lemti ir užtvaros, kuriomis „centro“ grupės įtvirtina monopolinę tam tikrų strategiškai svarbių išteklių kontrolę. Šiuo požiūriu, reikėtų kalbėti ne apie „įtrauktųjų“ ir „atskirtųjų“ dualizmą, bet apie „įtraukimų“ ir „atskirčių“ hierarchiją, o pačią „atskirties“ koncepciją laikyti ne alternatyva vertikaliam socialinės stratifikacijos modeliui, bet jo papildymu. „Atskirtųjų“ galima rasti visuose sluoksniuose, kuriuos tam tikroje visuomenėje išskiriame, taikydami jai vienokį ar kitokį vertikalios stratifikacijos modelį, nors žemutiniuose sluoksniuose jų paprastai būna santykinai daugiau.

Atskirties ir sanglaudos santykis yra neigiamas: kuo daugiau tam tikroje visuomenėje atskirtųjų, tuo jos sanglauda yra mažesnė. Socialinė gerovė tokioje visuomenėje yra žema, net jeigu jos BVP yra labai didelis. To paties ekonominio išsivystymo lygio visuomenės gali labai smarkiai skirtis savo socialine sanglauda. Siekdami padidinti tautos sanglaudą, o kartu pagerinti jos būklę, turime joje mažinti atskirtį: griauti socialinio mobi-

lumo užtvaras, įgyvendinti lygių galimybių principą, riboti ir kontroliuoti imigraciją, sukurti imigrantams ir etninėms mažumoms galimybes ir sustiprinti paskatas išitraukti į šalies socialinį ir kultūrinį gyvenimą išmokus jos kalbą, aprūpinti būtinais dalyvavimui šalies socialiniame ir kultūriniame gyvenime ištekliais nedarbingus asmenis. „Socialinė sanglauda aprašo visuomenę, kuri suteikia galimybes visiems savo nariams priimtų vertybių ir institucijų rėmuose. Tokia visuomenė yra įtraukimo (*inclusion*) visuomenė. Žmonės priklauso; jiems neleista būti atskirtiems. Jie rodo išipareigojimą vertybėms ir institucijoms. Rezultatas yra saugotojų visuomenė (*stakeholder society*) (Dahrendorf 1995; VII).

Tačiau egzistuoja ir kita socialinės sanglaudos ašis, kurią nurodo socialinio kapitalo sąvoka. Socialinio kapitalo ir socialinės sanglaudos ryšys yra pozityvus: kuo daugiau (su tam tikromis išlygomis) visuomenėje socialinio kapitalo, tuo sanglauda joje yra didesnė (ir atvirkščiai). Tai tipiška sociologinė sąvoka: ji nurodo savybę, kuri yra ne pavienio individo, bet tam tikros socialinės struktūros ar grupės savybė. Socialinis kapitalas „reiškia socialinių organizacijų ypatybes (tokias kaip pasitikėjimas, normos ir tinklai), kurios gali padidinti visuomenės produktyvumą ir palengvinti koordinuotus veiksmus“ (Putnam 2001; 219); tuos socialinės struktūros aspektus, kuriuos individualūs ir korporaciniai veikėjai „gali panaudoti savo interesams įgyvendinti“ (Coleman 2005; 272). Šią sąvoką galima taikyti įvairiais lygmenimis. Mikrolygmenyje socialiniu kapitalu galima vadinti tarpasmeninius ryšius (šeimos, gimi-

nystės, draugystės, kaimynystės ryšiai). Viduriniame lygmenyje socialinio kapitalo sankauptomis galima laikyti įvairias asociacijas ir organizacijas (firmos, klubai, politinės organizacijos ir pan.).

Ši perskyra yra svarbi, nes ne bet kurio socialinio kapitalo kaupimas didina socialinę sanglaudą. Šeimos, giminystės, draugystės, kaimynystės ryšiai, cementuojantys vadinamąsias pirmines grupes, dažnai tik didina konflikto potencialą tarp grupių, tarnauja užtvarų, įtvirtinančių tam tikrų grupių monopoliją į strateginius išteklius, palaikymui, įtvirtina Edwardo Banfieldo įvardintą „amoralų šeimyniškumą“ (Putnam 2001; 121). Modernių visuomenių socialinę sanglaudą didina ne „surišantis“ (*bonding*), bet tiesiantis tiltus (*bridging*) socialinis kapitalas, kurį sudaro susikertantys ryšiai tarp skirtingų socialinių grupių (Narayan 1999). Tokio „gero“ socialinio kapitalo daug yra visuomenėse, kur yra didelės socialinio kapitalo viduriniojo lygmens sankaupos, vadinamos „pilietine visuomene“: visų pirma gerai išvystytas, tankus nevyriausybiinių organizacijų tinklas. Jų skaičius ir veiklos intensyvumas, piliečių įsitraukimo į jų veiklą mastas yra svarbus socialinės sanglaudos būklės rodiklis.

Kita įtakinga alternatyvi individualistinėms gerovės koncepcijoms socialinės gerovės koncepcija „gerą visuomenę“ tapatina su tokia, kuriai būdinga „tvary plėtra“ (*sustainable development*).⁷ Tokiai „geros visuomenės“ sampratai normatyvinę galią suteikė Jungtinių Tautų 1992 m. birželio 3–14 d. kon-

ferencijoje Rio de Žaneire patvirtinta *Agenda 21* (Deklaracija apie aplinką ir vystymąsi), kurią pasirašė ir LR atstovai. Tvary plėtra – tai plėtra, kuri „leidžia patenkinti dabartinius poreikius, neatimdama iš būsimų kartų patenkinti jų poreikius“ (Hauff 1987; 46). Kitas kiek platesnis tvarys plėtros apibrėžimas jos skiriamaisiais bruožais laiko ne tik gamtinės aplinkos išsaugojimą būsimosioms kartoms, bet taip pat ir žmogiškojo (produktyviųjų žmonių pajėgumų, kurių pagrindas yra įgūdžiai, išsilavinimas, sveikata) ir socialinio kapitalo, o taip pat kapitalo įprasta ekonomine prasme išsaugojimą ir pagausinimą (žr. World Bank 1997).

Kitaip sakant, plėtra yra tvary, jeigu kita karta paveldės iš dabartinės kartos mažų mažiausia tiek pat žmogiškojo, socialinio, ekonominio ir gamtinio kapitalo, kiek jo turi ir kiek juo naudojasi dabartinė karta. Tebevyksta ginčas tarp dviejų šios teorijos versijų – „stipraus“ ir „silpno“ tvarumo šalininkų. Pirmieji mano, kad nei viena iš keturių išvardytų kapitalo formų negali būti pakeista kita: taip, kad savo kalte būsimai kartai dėl nuniekotos aplinkos galėtume atpirkti, palikę jai (pavyzdžiui) žymiai daugiau socialinio ar ekonominio kapitalo, negu paveldėjome. Antrieji tokį pakeitimą leidžia, nors klausimas dėl priimtino pakeitimo santykio lieka atviras. Šiame skirsnyje aptartos socialinės gerovės sampratos orientuoja į tokią socialinės pažangos sampratą, kuri ją traktuoja kaip kuo ilgesnį tautos, kaip tam tikro socialinio kūno su jam savita ir imanentiškai

⁷ Lietuvoje apie tvarys plėtros teorijas rašė Remigijus Čiegis. Žr.: Čiegis 2004; Čiegis 2002a; Čiegis 2002b.

būdinga gero gyvenimo samprata (vertybėmis), išlikimą.

Šio straipsnio tikslas nėra išspręsti ginčus tarp skirtingų socialinių mokslų perspektyvą atstovaujančių alternatyvių pasiūlymų, kokie yra geriausi apibendrinantys socialinės pažangos kriterijai, taigi ir atskiros politinės tautos būklės vertinimo kriterijai bei jos raidos orientyrai. Jie nebūtinai vieni kitiems prieštarauja, veikiau papildo. Ir gyvenimo kokybės kėlimas, ir socialinės sanglaudos didinimas, ir tvarios plėtros užtikrinimas yra svarbūs orientyrai Lietuvos tautos būklei ir jos pažangai vertinti.

4. Tautos gerovė, gerovės valstybė ir gerovės režimas

LR Konstitucijoje įtvirtintų piliečių teisių įgyvendinimas yra pagrindinis Lietuvos valstybės uždavinys, jos *ratio essendi*. Priemonių šiam uždaviniui spręsti atradimas yra pagrindinis politinio proceso, kuriame dalyvauja skirtingų Lietuvos politinės tautos socialinių sluoksnių ir grupių interesams atstovaujanti politinė jėga, turinys. Dabartinę Lietuvos politinių jėgų bei valstybės institucijų supratimą apie einamuosius viešosios politikos uždavinius, įgyvendinant konstitucines LR piliečių teises, dokumentuoja 2002 m. gruodžio 3 d. pagrindinių Lietuvos politinių partijų bei visuomeninių organizacijų pasirašytas „Nacionalinis susitarimas siekiant ekonominės ir socialinės pažangos“, o taip pat LR Seimo ir LR Vyriausybės programiniai dokumentai, apibrėžiantys Lietuvos valstybės uždavinius ir priemones šioms uždaviniams įgyvendinti laikotarpyje iki 2015 metų.

Tai, pirma, LR Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. IX-1187 patvirtinta „Valstybės ilgalaikės raidos strategija“, suderinta su Europos Sąjungos nustatytais socialinės, ekonominės ir aplinkos apsaugos politikų gairėmis. Šios strategijos tikslais skelbiamas palankios aplinkos šalies ekonominiam ir socialiniam vystymuisi sukūrimas bei gerovės valstybės kūrimas pagal Europos Sąjungos socialinį ekonominį modelį. Tai gerovės valstybė, „kurioje žemas nedarbo lygis, didelė darbo kaina, stiprios socialinės garantijos, minimalus skurstančių šeimų skaičius ir aukštas socialinės sanglaudos lygis“ (Pearce 1993; World Bank 1997). Antra, tai 2002 m. birželio 12 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 853 patvirtinta „Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija“, kurioje pateikiama šalies ekonomikos vizija, strateginiai tikslai bei jų įgyvendinimo priemonės.

Realiai valstybės politikai ir finansinių išteklių paskirstymui nuo 2004 m. ypatingą reikšmę turi Lietuvos 2004-2006 m. bendrasis programavimo dokumentas (BPD). Tai Lietuvos parengtas ir Europos Komisijos patvirtintas strateginis dokumentas, kuriame išdėstyta ES struktūrinių fondų ir Lietuvos veiksmų tikslai, plėtros strategija, nurodyti ES struktūrinių fondų ir kitų finansavimo šaltinių įnašai. BPD oficialiai patvirtintas Europos Komisijos 2004 m. birželio 18 d. sprendimu C (2004) 2120 ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugpjūčio 2 d. nutarimu Nr. 935. Jo pagalba bus įgyvendinami ten apibrėžti prioritetai, pagal kuriuos bus paskirstytos ir Lietuvai skirtos lėšos. BPD

numato 5 prioritetus: 1) socialinės ir ekonomikos infrastruktūros plėtra; 2) žmogiškųjų išteklių plėtra; 3) gamybos sektoriaus plėtra; 4) kaimo ir žuvininkystės plėtra; 5) techninė parama.

Šis dokumentas įdomus tuo, kad pagal kiekvienam iš prioritetų įgyvendinti skiriamų finansinių išteklių dydį galima spręsti apie realų kiekvieno iš prioritetų svorį: daugiausia numatoma skirti pirmajam prioritetui (458 223 917 EUR), toliau seka trečias (319 480 739 EUR), antras (216 691 217 EUR), ketvirtas (195 889 135 EUR), o techninei paramai skiriama 35 806 907 EUR. Tuometinės LR Finansų ministrės Dalios Grybauskaitės *Ižanginiame žodyje* pabrėžiama, kad BPD yra „pagrįstas ankstesniais nacionaliniais ekonominės plėtros ir sektorių strategijos dokumentais, įskaitant Lietuvos nacionalinę ilgalaikės plėtros strategiją ir Nacionalinį susitarimą dėl ekonominės ir socialinės sanglaudos“ (2004; 1). Taigi jis oficialiai traktuojamas kaip priemonė įgyvendinti aukščiau išvardytuose dokumentuose užfiksuotus strateginius tikslus.

„Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje“ nurodoma, kad šios strategijos „pagrindinis tikslas – sukurti aplinką plėtoti šalies materialinei ir dvasinei gerovei, kurią apibendrintai nusako žinių visuomenė, saugi visuomenė ir konkurencinga ekonomika“ (2002; 6). „Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikėje strategijoje“ skiriami trijų lygių strateginiai tikslai, o pirmo lygio strateginis tikslas, dokumente vadinamas „generaliniu strateginiu tikslu“, nusakomas šitaip: „sukurti aplinką šalies materialinei ir

dvasinei gerovei plėtoti, kurią apibendrintai nusako: stabili ekonominė plėtra, sveika gamtinė aplinka dabar ir ateities kartoms, asmens saugumas fizine, teisine ir socialine prasmėmis, žmogaus kapitalo plėtra, pilietinės visuomenės plėtra“ (2002; 23). Kaip matome, abiejuose dokumentuose valstybės prioritetai apibrėžiami ne visiškai vienodai, nors ir į strateginio planavimo dokumentus apeliuojančiuose valstybės įstaigų dokumentuose, ir viešajame diskurse dažniausiai minima LR Seimo dokumento formuluotė.

Abiejuose „pagrindinio tikslo“ aprašymuose „šalies gerovė“ tapatinama su tuo, kas (gerovės individualistinės sampratos požiūriu) yra veikiau tos gerovės būtinos ar pakankamos sąlygos ar pasiekimo priemonės. Gerovė – tai tam tikros LR piliečių būsenos ar pajėgumai, kurioms pasiekti ar užtikrinti žinių visuomenė ir konkurencinga ekonomika sukuria pakankamus išteklius. Tačiau visiškai aišku, kad valstybė savo svarbiausiu tikslu laiko būtent socialinės gerovės užtikrinimą tomis priemonėmis, kurios, politikos kūrėjų požiūriu, yra optimalios toje situacijoje, kurioje šiuo metu yra Lietuvos politinė tauta.

Toks Lietuvos valstybės įsipareigojimas nėra unikalus šiuolaikiniame pasaulyje. Tačiau valstybė nėra vienintelė kurianti ir palaikanti gerovę agentūra. Gerovę kuria ir užtikrina taip pat rinka, šeima, religinės organizacijos, pilietinės visuomenės organizacijos. Pats valstybės rūpinimasis gerove – istoriškai naujas reiškinys. Valstybei esmiškos funkcijos yra teisėtos prievartos monopolijos tam tikroje teritorijoje (*state making*), karyba – tos teritorijos gynimas nuo kitų valstybių bei

pastangos ją išplėsti kitų valstybių sąskaita (*war making*), o taip pat reikalingų pirmosioms funkcijoms vykdyti išteklių išgavimas (*extraction*). Valstybės indėlis į socialinę gerovę ilgą laiką apsiribojo pavaldinių nuosavybės apsauga (*protection*) nuo išorinių ir vidinių valstybės monopolio pažeidėjų (Tilly 1985; 169–191). Tačiau ir vykdant šią funkciją valstybės galimybės ribojosi maži jos administraciniai pajėgumai, menkas jos skvarbos į visuomenę gylis, o jos vykdymas tebuvo šalutinis dalykas valdovams, besirūpinantiems išsaugoti ir didinti savo galią. Ilgas istorinės raidos kelias skiria valstybės, kaip tam tikros giminės privačios valdos (tėvonijos), kurios dalį galima atiduoti kaip dukters krautį šauniausiam jaunikiui, sampratą nuo valstybės, kaip tam tikros politinės tautos valią vykdančios institucijos, kurios funkcionieriai yra tik jos tarnautojai, idėjos. Ši idėja galutinai įsigalėjo tik XIX a.

Dar šimtmečio prirėkė, kad Vakarų pasaulyje įsitvirtintų idėja, kad valstybė yra atsakinga ne vien už jos piliečių fizinį saugumą ir jų nuosavybės teisių apsaugą, bet ir už jų *socialinį* saugumą, suprantamą kaip apsauga nuo įvairaus pobūdžio gyvenimo rizikų, kurios asmenį gali išstumti į visuomenės „dugną“. Tradiciškai tokią apsaugą vykdė individo pirminė socialinė grupė – šeima, kuri buvo universalus (gamybos, reprodukcijos, o kartais ir politinis) socialinis vienetas. Siekdami užsitikrinti sočių senatvę, žmonės stengėsi užsiauginti kuo daugiau vaikų ir kuo geriau juos išauklėti. Svarbų vaidmenį atliko bažnyčia ir religinės bendruomenės, užpildydamos šeimos paliktas socialinės gerovės

palaikymo spragas. Siekdami susilaukti paramos gaisro, nederliaus, ligos atveju, žmonės palaikė plačius ir glaudžius giminystės ryšius, į šio savo socialinio kapitalo palaikymą investuodami itin didelę savo išteklių dalį. Tokio „rišančio“ socialinio kapitalo prisodrintas vietines visuomenes Ferdinandas Tönniesas pavadino „bendruomenėmis“ (*Gemeinschaft*), skirdamas jas nuo atomistinių ir individualistinių šiuolaikinių visuomenių (*Gesellschaft*).

Tradicinės apsaugos nuo gyvenimo rizikų formos nustojo patenkinamai veikti išibėgėjus procesams, kurių visumą sociologai vadiną modernizacija. Šiai visumai priklauso industrializacija, urbanizacija, sekuliarizacija, biurokratizacija, demokratizacija, nacionalizmas bei komercializacija – rinkos santykių ekspansija į vis naujas ekonomikos ir socialinio gyvenimo sritis. Darbo jėgos išlaisvinimas nuo tradicinių asmeninės priklausomybės saitų sukūrė laisvą darbo jėgos rinką, o kartu – naujas socialines rizikas, nes nuo šiol darbdavio ir darbuotojo santykių dalimi nustojo būti darbdavio atsakomybė už darbuotojo gerovę bei gerą jo elgesį ne darbo laiku.

Naujos socialinės rizikos kilo ir iš būdingos kapitalistinei rinkos ekonomikai dinamiškos. Viena vertus, jos raidai būdingas cikliškumas, pasireiškiantis paklausos darbo jėgos svyravimu. Ekonominio nuosmukio tarpniais dalis samdomų darbuotojų lieka be darbo užmokesčio, taigi ir be pragyvenimo šaltinių. Kita vertus, technologinė pažanga lemia sparčią ūkio struktūrinę kaitą, o kartu sunaikina uždario ir pragyvenimo galimybes ištiesiems profesijoms. Išlieka ir tradiciniai gyve-

nimo rizikų šaltiniai, susiję su darbingumo praradimu dėl senatvės, ligos, sutuoktinio ar maitintojo praradimu, vieniša motinyste ar tėvyste.

Problemų, susijusių su senomis ir naujomis gyvenimo rizikomis kompleksą jau XIX a. teoretikai vadino „socialiniu klausimu“. Rinkos santykių plėtra sukuria ir specifiskai komercines šių problemų sprendimo formas – rizikų rinkas, kuriose veikia privatus draudimo verslas. Tačiau šios rinkos nebuvo išsivysčiusios arba buvo silpnai išsivysčiusios klasikinio kapitalizmo laikais. Paternalistinės globos ilgesys, būdingas ką tik į pramoninės darbo armijos gretas įsiliejusioms vakarykščių kaimiečių masėms, intelektualiai nepajėgioms perprasti rinkos santykių logiką, bei paraleliai vykstantys demokratizacijos procesai sudarė sąlygas sėkmei politinių jėgų (nacionalsocialistų, socialdemokratų, komunistų), kurios socialinio klausimo sprendimą siejo su valstybės įsipareigojimų išplėtimu.

Šitaip gimė „gerovės valstybė“. Jos pagrindai anksčiausiai buvo padėti Bismarcko laikų Vokietijoje, kuris tikėjosi užbėgti už akių socialdemokratų partijai. Kitur atitinkamas reformas įvykdė pačios atėjusios į valdžią socialdemokratų partijos arba krikščioniškojo humanizmo idėjomis besivadovaujantys krikščionys demokratai. Gerovės valstybės kūrimą paspartino Pirmojo pasaulinio karo įvykiai, sukūrę išimtinį totalinio valstybinio ekonomikos reguliavimo ir planavimo precedentą, kuris Rusijoje įsitvirtino ilgesniam laikui planinės ekonomikos pavidalu, o taip pat 1929-33-ųjų pasaulinė ekonominė krizė. Po Antrojo pasaulinio karo ekonomines prie-

laidas gerovės valstybės ekspansijai sukūrė spartus ūkio augimas, o papildomas paskatas suteikė Šaltojo karo metais vykusį ideologinę „dviejų sistemų“ kovą, kurioje vienas svarbiausių sovietinės propagandos kozirių buvo neva platesnės „darbo žmonių“ socialinės teisės valstybinio socializmo šalyse.

Šio laikotarpio paminklas yra įvairiuose tarptautiniuose dokumentuose užfiksuotos „socialinės teisės“, kurios yra integrali ir LR Konstitucijos dalis. Nuo praėjusio šimtmečio aštuntojo dešimtmečio vyksta diskusijos dėl gerovės valstybės krizės. Ekonominiai sunkumai, su kuriais tame dešimtmetyje susidūrė Vakarų šalys, išryškino tą pamatinį faktą, kad vienu metu neįmanoma realizuoti keturių, visuotinai pripažįstamų svarbiais, valstybės ekonominės politikos tikslų: užtikrinti pilną užimtumą, išvengti infliacijos, užtikrinti pastovų ekonomikos augimą bei subalansuotą valstybės biudžetą. Globalizacijos procesai, įsibėgėję paskutiniajame dvidešimto amžiaus dešimtmetyje, papildomai sukomplikavo gerovės valstybės situaciją, paaštrindami konkurenciją globalinėje kapitalo rinkoje, išryškindami šalių su žemu mokesčiu, reikalingų gerovės valstybei finansuoti bei gana žemu socialinių garantijų lygiu, lyginamuosius pranašumus. Lietuvos vyriausybės strateginio planavimo dokumentai, nubrėžiantys šalies raidos perspektyvą artimiausiame dešimtmetyje, nepakankami dėmesio skiria priemonių, kuriomis siekiama užtikrinti šalies pažangą artimiausiu dešimtmėčiu, suderinamumo problemai.

Socialinės gerovės valstybės plėtojimo reikšmė Lietuvos politinės tautos ateičiai abe-

jonių nekelia. Tačiau dabartinis jos pavidalas didžiąja dalimi yra sovietinio valstybinio socializmo paveldas. Taip, LR Konstitucija laiduoja LR piliečiams į medicininę pagalbą ir mokslą – (netgi) aukštąjį, tačiau dėl šalies ekonominės būklės valstybė neturi pakankamų išteklių šių ir kitų paslaugų tiekimui viešųjų gėrybių pavidalu užtikrinti. Ar realistiška švietimo, sveikatos apsaugos ir kitų svarbių socialinei gerovei sričių paslaugų kokybės ir kiekybės didinimo perspektyvas sieti vien su viltimi, kad šalies ekonominė pažanga padidins mokestines įplaukas į valstybės biudžetą?

Socialinės gerovės valstybės Lietuvoje raiška reikalauja didesnio aiškumo, į kurį iš mažiausiai trijų gerovės režimų, egzistuojančių Europos Sąjungos šalyse senbuvėse, bus orientuojamasi. Gerovės režimo sąvoka yra platesnė už gerovės valstybės sąvoką, nes ji atsižvelgia į tą aplinkbę, kad valstybė yra tik viena iš kelių socialinę gerovę kuriančių ir palaikančių agentūrų. Visi trys gerovės režimai yra suderinami su normatyvinėmis ES nuostatomis. Pasirinkimas tarp jų yra vienas būdų, kuriuo galėtų ir turėtų pasireikšti Lietuvos nacionalinės politikos savarankiškumas šalies integracijos į ES kontekste, apie kurį bus kalbama paskutiniame straipsnio skirsnyje.

Šiuolaikinių išsivysčiusių Vakarų šalių gerovės režimai skiriasi, pirma, priklausomai nuo to, kokiai institucijai yra skiriamas svarbiausias vaidmuo užtikrinant socialinę gerovę; antra, priklausomai nuo darbo jėgos nuprekinimo (*de-commodification*) laipsnio (Esping-Andersen 1990; Esping-Andersen 1997). Nuprekinimas reiškia pajamų užtik-

rinimą nepriklausomai nuo dalyvavimo rinkoje. Mažiausias nuprekinimo laipsnis būdingas liberaliajam gerovės režimui, dominuojančiam anglosaksų šalyse. Liberaliajame gerovės režime pagrindinį vaidmenį, kuriant socialinę gerovę, atlieka rinka, o pagrindinė apsaugos nuo gyvenimo rizikų forma yra įvairios privataus draudimo formos. Valstybė šiame režime atlieka likutinį vaidmenį, apribodama savo teikiamų (limituotų ir ribotų) nemokamų paslaugų ir išmokų recipientų ratą tais, kurie negali dalyvauti darbo rinkoje ir kurių nuolat testuojamos pajamos yra nepakankamos minimaliam pragyvenimui. Valstybė veikia kaip paskutinė gerovės užtikrinimo instancija, kuri įsijungia tada, kai nebėra jokių kitų galinčių ją atstoti jos tiekėjų. Pagrindinis valstybės gerovės politikos priemonių tikslas yra konkurencinės kovos rinkoje nubloškiamų į užribį asmenų (*looser'ių*) reintegracija į darbo jėgos rinką.

Santykine liberaliojo gerovės režimo priešingybe galima laikyti socialdemokratinį gerovės režimą, egzistuojantį Skandinavijos šalyse, kuriam būdingas maksimalus dekomodifikacijos laipsnis. Būtent šiame gerovės režime valstybei tenka pagrindinis socialinės gerovės kūrėjo ir garanto vaidmuo. Valstybė teikia viešąsias paslaugas ar moka išmokas visiems piliečiams, o ne vien tam tikroms probleminėms gyvenimo rizikų grupėms. Valstybės gerovės politikos priemonių tikslas yra rinkos mechanizmų sukuriamos pajamų nelygybės išlyginimas: taip, kad visi piliečiai turėtų galimybes dalyvauti politinės bendruomenės gyvenime. Konservatyvusis korporacinis gerovės režimas egzistuoja Pietų Euro-

pos šalyse, kuriose stipri Katalikų bažnyčios įtaka, o taip pat Austrijoje ir Vokietijoje. Šiame režime pagrindinė gerovę teikianti institucija yra tradicinė šeima su tradiciniu patriarchaliniu lyčių vaidmenų pasiskirstymu (vyras-maitintojas ir žmona namų šeimininkė, motina, vaikų auklėtoja). Valstybė koncentruoja savo pastangas į šio centrinio visuomenės instituto palaikymą. Santykinai didelį vaidmenį vaidina privatus draudimas, o bendras viso gerovės režimo veikimo rezultatas yra tradicinės statuso grupių rangų sistemos išsaugojimas: socialinės apsaugos laipsnis yra proporcingas asmens statusui, o lengvatų ir pensijų sistema skirta apsaugoti asmenį nuo rizikos dėl ligos, negalės ar senatvės prarasti tą gerovės lygį, kuriuo jis naudojosi kaip tam tikros profesinės statuso grupės narys.

Socialinės gerovės valstybė tradiciškai susiduria su nemažomis problemomis: biurokratija, susvetimėjimu, efektyvaus funkcionavimo stygiu. Tačiau kartu ji yra pagrindinis socialinio saugumo ir lygybės užtikrinimo instrumentas. Kalbant apie socialinės gerovės valstybės funkcionavimą Lietuvoje, būtina papildomai atsižvelgti į specifinius pokomunistinius piliečių lūkesčius. Socialinė gerovė yra ne tik ekonominė, bet ir kultūrinė sąvoka. Skirtingų šalių piliečiai pripranta prie skirtingų socialinės gerovės modelių. Tai – vadinamasis jos raidos priklausomybės nuo trajektorijos (*path dependence*) efektas. Šiandien reikalinga dinamiška ir efektyvi socialinės gerovės valstybė, gebanti priartėti prie privataus verslo

subjektų veiklos reikalavimų. Teoretikai kalba apie socialinių investicijų valstybę, ugdančią piliečių sugebėjimus pasiekti gerovę, o ne tapti jos pasyviai vartotojais.

LR Vyriausybė, sprendama socialines problemas, yra parengusi Skurdo mažinimo strategijos įgyvendinimo 2002–2004 metų programą, Nacionalinę žmonių su negalia socialinės integracijos 2003–2012 metų programą, Savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybų veiklos tobulinimo programą, Nacionalinę nevyriausybinę organizacijų vaikų dienos centrų 2002–2004 metų programą, Socialinių paslaugų teikimo reformos koncepciją, Socialinių paslaugų infrastruktūros plėtros 2004–2006 metų programą. Stodama į ES, Lietuva prisiėmė įsipareigojimus dalyvauti skurdo ir socialinės atskirties mažinimo veiksmuose, kuriuos inicijuoja ir koordinuoja ES. 2003 m. gruodžio 18 d. Briuselyje pasirašytas Lietuvos Bendrasis aprėpties memorandumas. Memorandumas nusakė pagrindinius kovos su skurdu ir socialine atskirtimi iššūkius ir supažindino su pagrindinėmis šios politikos priemonėmis. Lietuva šiuo dokumentu įsipareigojo pradėti perkelti Europos Sąjungos bendruosius kovos su skurdu ir socialine atskirtimi tikslus į šalies politiką ir apibrėžė pagrindines politikos sritis, kurios ateityje turėtų būti stebimos ir peržiūrimos.

2004 m. buvo parengtas Nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas, kuris pateiktas Europos Komisijai ir 2004 m. liepos mėn. buvo jos patvirtintas.⁸

⁸ Žr. http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/nap_incl_2004_lt.pdf. Žiūrėta 2005.10. 01.

Šis planas yra pagrindinis šiuo metu valstybės socialinės politikos dokumentas. Jame akcentuojamos priemonės, kuriomis siekiama įveikti kraštutinį skurdą bei sumažinti labiausiai skurstančių gyventojų grupių socialinę atskirtį, pagerinti socialinę atskirtį patiriančių vaikų ir jaunimo socialinę integraciją, mažinti socialinius ir ekonominius skirtumus tarp regionų, didinti gyventojų pajamas, plėtoti socialines paslaugas bei didinti jų prieinamumą. Nors plane Lietuva įsipareigojo padaryti „ryškia pažangą“, siekdama Lisabonos strategijoje deklaruojamo tikslo – iki 2010 m. panaikinti skurdą Europoje, – klausimas, ar ta pažanga tikrai bus ryški, lieka atviras. Lieka atviras ir klausimas, kokio gerovės režimo link eina ir nori eiti Lietuva. Kol kas jį tenka kvalifikuoti kaip vis dar tik „posocialistinį“.

Dauguma šiuolaikinių Vakarų visuomenių išgyvena pilietinės iniciatyvos nuosmukio laikotarpį. Tai rodo bendruomeninio solidarumo ryšių nykimas, aukštas nusikalstamumo lygis, šeimos bei santuokos irimas. Tarp piliečių auga suvokimas, kad jie yra bejėgiai prieš valstybę ar gerai organizuotas interesų grupes. Jie vis sunkiau sugeba identifikuotis su pilietine bendruomene ir vis mažiau sugeba susitelkti bendrų projektų įgyvendinimui. Teoretikai kalba apie naujo požiūrio į valstybės ir pilietinės visuomenės santykius būtinumą. Reikalingos naujos piliečių mobilizavimo bendriems politiniams, socialiniams ir kultūriniais tikslams formos. Pilietiškumo gaivinimas tampa pirmaeilium Lietuvos visuomenės uždaviniu.

Per paskutinius kelis dešimtmečius stipriai pasikeitė politikos supratimas. Į politi-

nio gyvenimo orbitą buvo įtraukta daugybė anksčiau už politikos ribų buvusių klausimų (ekologija, šeimos santykiai, lyties tapatumo problemos). Politinių diskusijų objektu tapo tai, kas anksčiau buvo suvokiama kaip piliečių asmeninio tapatumo klausimai. Šiuo metu jau galima kalbėti apie visų tradicinių politinių ideologijų krizę, didelius iššūkius patiria politinės partijos, keičiasi kairės ir dešinės supratimas, formuojasi naujos politinio dalyvavimo formos. Politinis gyvenimas bando prisitaikyti prie globalizacijos amžiaus iššūkių. Iš šiuolaikinių valstybių reikalaujama didesnio perregimumo ir atvirumo, demokratijos gilinimo, naujų apsaugos prieš korupciją priemonių ir efektyvios administracijos.

Dabartinis liberalių visuomenių viešasis gyvenimas patiria rimtų iššūkių. Galima nurodyti daugybę kultūrinio gyvenimo veiksnių, menkinančių piliečių valios reikšmę. Turėdami plačias politines teises, piliečiai jaučiasi vis mažiau galį daryti įtaką politinio gyvenimo eigai. Pagrindiniu viešąją nuomonę formuojančiu veiksniu tampa partijos, finansiškai įtakingos visuomeninės organizacijos, verslo grupės ir žiniasklaida. Piliečiai susitaiko su už jų nugaros stovinčiomis galingesnėmis socialinėmis ir politinėmis jėgomis. Politinės technologijos vaidina ne tik pozityvų, bet ir negatyvų vaidmenį. Jos sumenkina piliečių laisvo ir apgalvoto pasirinkimo, racionalios diskusijos ir sąmoningo nusistatymo reikšmę. Didelę politinių reikalų tvarkymo dalį perima ekspertai, nesiskaitantys su eilinių piliečių įsitikinimais. Politinis gyvenimas vis labiau tampa atvira manipuliacija žmonių įsitikinimais. Kritiškas piliečių po-

žiūris pakeičiamas politinėmis technologijomis diegiamais vaizdiniais ir šūkais. Nepaisant visų protestų, iššūkių valdžiai ir laisvos iniciatyvos, šiuolaikinių visuomenių piliečiai atrodo tarytum įstatyti nuo jų valios ir pasirinkimo nepriklausančius rėmus.

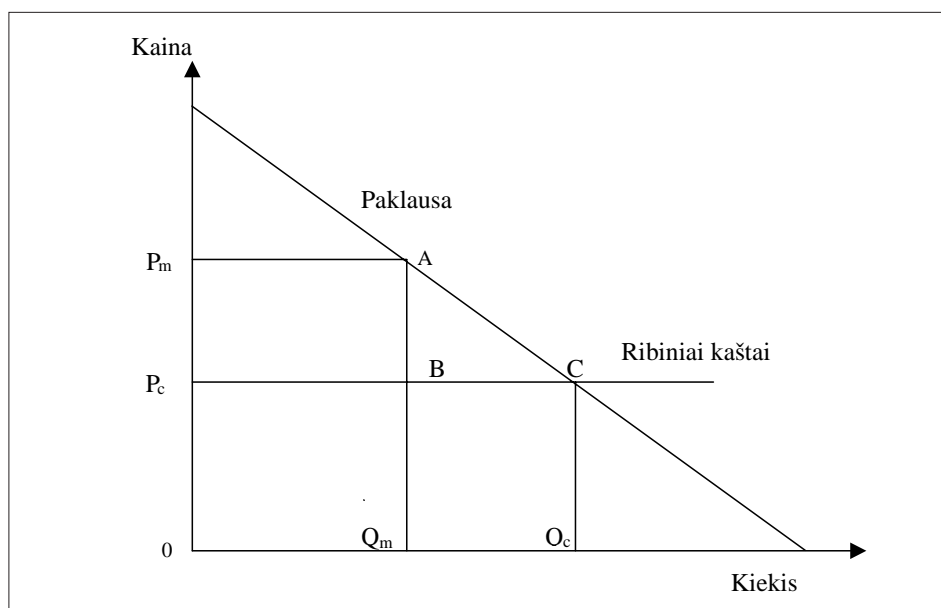
5. Pilietinės rentos maksimizavimas kaip savarankiškos nacionalinės politikos tikslas

Lietuvos visuomenė šiuo metu susiduria su naujais iššūkais, kuriuos patiria daugelis pasaulio šalių. Be to, ši visuomenė susiduria su specifiniais, vien pokomunistinėms visuomenėms būdingais, iššūkais. Socialinių mokslų specialistai šiandien kalba apie esmines Vakarų visuomenių gyvenimo permainas. Lietuvos politinė, ekonominė, socialinė ir kultūrinė raida taip pat priklauso nuo sugebėjimo reaguoti į šiuos iššūkius. Galima nurodyti dešimt pagrindinių tokių iššūkių: 1) globalizacija; 2) tautinės valstybės ir tautos vaidmens pasikeitimas; 3) ekonominės veiklos pobūdžio permainos, žinių ekonomikos susiformavimas; 4) komunikacijų revoliucija ir naujų informacinių technologijų išplitimas; 5) žmogiškojo solidarumo formų pasikeitimas; 6) pilietinės visuomenės transformacijos; 7) politinio gyvenimo formų kaita; 8) socialinės gerovės valstybės permainos; 9) naujas požiūris į švietimą; 10) kultūrinio gyvenimo transformacijos.

Tarp teoretikų nėra vieningo sutarimo dėl globalizacijos proceso prigimties ir vaidmens. Vieniems atrodo, jog globalizacija yra senų, prieš kelis ar net keliolika amžių susiformavusių, pasaulio integracijos tendencijų tęsi-

nys, kiti šį reiškinį apibūdina kaip naują, susiformavusį per paskutinius kelis dešimtmečius, procesą. Globalizacija yra kokybiškai naujas šiuolaikinių visuomenių gyvenimo reiškinys, nurodantis į naują lokalumo ir globalumo dialektiką. Suverenios mūsų dienų valstybės ir visuomenės šiandien vis labiau yra veikiamos už jų sienų vykstančių ekonominių, politinių ir kultūrinių procesų. Manome, kad svarbiausiu nacionalinės politikos tikslu eurointegracijos ir globalizacijos procesų kontekste turėtų būti narystės Lietuvos politinėje tautoje (Lietuvos Respublikos pilietybės) teikiamos rentos maksimizavimas.

Kalbėdami apie pilietybės rentą, apibendriname ekonominę sąvoką, kurios analitinį modelį vadinamosios gamintojo monopolisto rentos atvejui vaizduoja 3-ias paveikslas. Šiame paveiksle ordinačių ašis vaizduoja tam tikro produkto kainą, o abscisių – parduotą to produkto kiekį. Nuožulni tiesė reprezentuoja paklausą, taškas C – vadinamąją tobulos konkurencijos pusiausvyrą, kurioje kaina yra lygi ribiniams gamybos kaštams. Q_c nurodo tobulos konkurencijos sąlygomis pagamintos produkcijos kiekį, o P_c – jos kainą. Tačiau monopolistas todėl ir yra monopolistas, kad jis gali savo produkciją pardavinėti kaina, kuri yra aukštesnė už tobulai konkurencingos rinkos kainą. Monopolinė kaina P_m sumažina parduoto produkto kiekį iki Q_m , tačiau padidina monopolisto pajamas dydžiu, kurį vaizduoja stačiakampis $P_m ABP_c$. Tai ir yra monopolisto renta. Ji lygi skirtumui tarp faktinių monopolisto pajamų ir tų, kurias jis už tą patį produkto kiekį gautų tobulai konkurencingos rinkos sąlygomis ($P_c BQ_m 0$).

3 pav. Rentos sąvoka

Naudojant rentos sąvoką apibendrinta prasme, „renta yra bet koks pranašumas ar perteklius, kurį gamta arba socialinė struktūra sukuria per tam tikrą laiką“ (Sørensen 1996). Egzistuoja daug rentos gavimą užtikrinančių situacijų bei rentos formų, iš kurių žemės renta teorinės analizės objektu tapo anksčiausiai. Dirbantis derlingos žemės plotą ūkininkas tokiomis pačiomis sąnaudomis gauna didesnes pajamas, negu ūkininkaujantis tokio pat dydžio nederlingos žemės sklype. Gabus vaikas pamokas paruošia per valandą, o negabiam tai pačiai medžiagai įsisavinti tokiu pačiu lygiu tenka „zubrinti“ visą vakarą. Bendru požiūriu, ir derlingosios žemės savininko pajamų perviršius, ir gabiojo vaiko papildomi laiko ištekliai yra skirtingos rentos formos.

Visoms rentos formos bendras bruožas yra jos nepriklausomybė nuo rentą nešančių išteklių savininko pastangų. Šiuo atžvilgiu renta skiriasi nuo darbo užmokesčio (atlygi-

nimo už darbą), procento už kapitalą (atlyginimo už taupumą) ir pelno (atlyginimo už riziką). Renta nėra atlyginimas už ką nors. Galimybė gauti rentą atsiranda, kai tam tikro išteklius pasiūla negali būti padidinta: arba dėl natūralių priežasčių (kaip yra žemės rentos atveju), arba dėl socialinių gamybos apribojimų ar užtvarų (licenzijų ar patentų sistemos užtikrinamos rentos). Pilietybės renta neegzistuoja, jeigu visi planetos gyventojai priklausytų tai pačiai tautai ir valstybei.

Kol tokia situacija tėra socialinė fantastika, tarp kitų rentos formų egzistuoja ir egzistuos savita jos forma – pilietybės renta. Tai tie papildomi gyvenimo šansai, kuriuos suteikia narystė tam tikroje politinėje tautoje. Individiui, gimusiam (ar įvaikintam) ekonomiškai išsivysčiusios valstybės piliečių šeimoje, jau pačiu priklausomybės jos politinei tautai faktui yra užtikrinti pranašumai, kurių neturi priklausantys likusiai žmonijos daliai. Tuos pranašumus jam suteikia turtingesnė viešųjų gė-

rybių pasiūla (didesnis saugumas, galimybė įgyti geresnį išsilavinimą, geresnis medicininis aptarnavimas), didesnės uždarbio ir vartojimo galimybės, ilgesnio gyvenimo tikimybė, galimybė bendrauti savo gimtąja kalba kaip *lingua franca* ir mažiau laiko sugaišti užsienio kalbų mokymuisi.

Kaip jau minėjome pirmame skirsnyje, politinės tautos yra daugiau ar mažiau uždari klubai, teikiantys savo nariams viešąsias gėrybes mainais už narystės mokesčius (vadinamus tiesiog mokesčiais valstybei). Globalizuotame pasaulyje jos konkuruoja dėl mobiliųjų gamybos faktorių. Ši konkurencija verčia valstybes mažinti viešųjų gėrybių gamybos kaštus ir riboja jų „leviataniškus“ polinkius, kuriems jų piliečiai gali priešintis dviem būdais – „balsu“ (*voice*), t. y. politiniu dalyvavimu, ir „išėjimu“ (*exit*) (žr. Hirschman 1970). Patriotizmas ir pilietiškumas yra kintamieji, įtakojantys pasirinkimą tarp protesto strategijų – „balso“ ir „išėjimo“. Viena vertus, patriotizmas (ar nacionalizmas), kaip pirmenybė gyventi tam tikroje vietoje, skatina šia dorybe pasižyminčius žmones leisti savo vyriausybėms apdėti juos per dideliais mokesčiais, palyginti su mainais už juos (teikiamų viešųjų gėrybių kokybe ir kiekybe). Kita vertus, jeigu patriotas protestuoja, tai jis skiriasi nuo kosmopolito tuo, kad jis ne pasitraukia į geresnę vietą, bet „pakelia balsą“.

Svarbu pabrėžti, kad pilietybės renta nėra vien ekonominė sąvoka. Politinės tautos šiuolaikiniame pasaulyje yra taip pat ir statuso grupės, kurios skiriasi narystės tose grupėse suteikiamais prestižo šansais. Žmonės turi ne vien „materialius“, bet ir „idealius“ interesus, kuriuos patenkina kitų žmonių jiems reiškiamas

pagarba bei įvertinimas. Galima įsivaizduoti tokią visuomenę, kurioje nėra turtinės nelygybės, tačiau neįmanoma įsivaizduoti visuomenės, kurioje prestižas ar pagarba būtų „po lygiai“ paskirstytas tarp atskirų individų ar grupių. Prestižas ar garbė yra vadinamosios pozicinės gėrybės. Jos išnyktų, jeigu kiekvienas gautų vienodai (pvz., jeigu visi sporto varžybų dalyviai gautų aukso medalius, tai aukso medalis nebebūtų aukso medalis).

Po nacionalizmo triumfo XIX a. politinės tautos tapo svarbiausiais socialinės prestižo hierarchijos elementais: taip, kad prestižo skirtumus atskirų politinių tautų viduje užgožė prestižo skirtumai, sąlygoti priklausomybės skirtingoms tautoms. Politinės tautos konkuruoja dėl prestižo ir priklauso neformaliai prestižo hierarchijai, kurioje atstumai tarp atskirų pozicijų yra ne mažesni už tuos, kurie senovės Indijoje bramanus skyrė nuo parijų. Visi aukšto prestižo rango politinės tautos nariai gali naudotis (tenkindami savo interesus) pozicine gėrybe; „prestižu“ taip pat, kaip tai tradicinėse visuomenėse galėjo daryti tik pozityviai privilegijuotų luomų nariai (pvz., Žečpospolitos bajorai). JAV pilietybė šiais laikais yra garbės titulas, kurį galima lyginti su senovės baronų ar net grafų titulais. Daug rašoma ir kalbama apie Lietuvos įsijungimo į Europos Sąjungą esamą ir būsimą ekonominę naudą, pamirštant (gal dėl to, kad tik prieš dvi ar tris kartas tesame išėję iš valstiečių) apie tą lietuviškos pilietybės prestižo rentos prieaugį, kurį kiekvienam Lietuvos piliečiui atnešė šalies įsijungimas į prestižinį Europos tautų klubą (tą patį reiškė ir Lietuvos įstojimas į NATO). O juk tai reiš-

kia maždaug tą patį, kas XVII a. būtų buvęs visų Žemaitijos žemdirbių pakėlimas į šlėktas ar kazokus.

Pilietybės rentos koncepcija neprieštarauja žymiajai Davido Ricardo teoremai apie lyginamuosius gamybos kaštų pranašumus, kurie užtikrina abipusę naudą visiems tarptautinio darbo pasidalijimo ir tarptautinių prekybos mainų dalyviams. Lyginamieji pranašumai, kuriais naudojasi šios sistemos dalyviai, yra jiems palankūs nevienodu mastu. Ir turtingos tik pigia darbo jėga bei paklausiomis žaliavomis politinės tautos, ir gaminančios aukštųjų technologijų produkciją su didele pridėtine verte politinės tautos gauna naudą iš tarpusavio prekybos, tačiau ji nėra vienoda. Didžioji dalis lyginamųjų pranašumų, užtikrinančių kai kurių globalizuotos kapitalinės pasaulio sistemos šalių (tai politinės tautos, priklausančios Immanuelio Wallersteino vadinamajam tos sistemos „branduoliui“) piliečiams pilietybės rentą, yra laikini istorijos produktai.

Tačiau jie tik iš dalies yra aplinkybių, nepavaldžių žmogaus valiai ar nenumatytas į kitus tikslus orientuotos politinės valios padarinys. Lyginamųjų pranašumų, užtikrinančių visiems Lietuvos politinės tautos nariams pilietybės rentą, kūrimas ir išsaugojimas yra bendras visų jos narių interesas ir turėtų būti svarbiausias Lietuvos savarankiškos nacionalinės politikos eurointegracijos ir globalizacijos pro-

cesų kontekste uždavinys. Kita vertus, šio tikslo realizacijos sėkmė yra svarbiausias politinės tautos tvarumo ir legitimumo veiksnys.⁹ Politinės tautos, kuriose narystė neužtikrina pilietybės rentos, tampa intensyvios emigracijos zonomis bei nustoja būti lojalumo bei patriotinio įsipareigojimo objektais.

Išvados

1. Lietuvos politinė tauta (nacija) yra grupė žmonių, kurią konstituuoja įsipareigojimas visuomeninei sutarčiai, išdėstyta 1992 m. spalio 25 d. referendume priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.
2. LR Konstitucijos tekste galima skirti tris teisių sluoksnius, atspindinčius į universalią reikšmę pretenduojančios Vakarų pasaulio socialinės ir politinės raidos tris skirtingas epochas: civilines (pilietines siaurąja prasme), politines ir socialines teises.
3. LR politinės tautos būklės ir pažangos matas yra LR piliečių konstitucinių teisių realizacija. Atskiros politinės tautos skiriasi universalų pripažinimą įgijusių žmogaus ir piliečio teisių, kurios užfiksuotos ir LR Konstitucijoje, įgyvendinimo laipsniu. LR būklei įvertinti reikalingi apibendrinantys socialinės gerovės matai, leidžiantys palyginti universaliųjų žmogaus ir piliečio teisių įgyvendinimo mastus.

⁹ Šiuolaikinėje politinėje sociologijoje priimta skirti tris legitimumo formas: tam tikro asmens ar politinės jėgos valdžios legitimumą, socialinės-politinės santvarkos ir politinės bendruomenės legitimumą. Politinė bendruomenė nustoja būti legitimi, kai jos nariai nebenori būti tam tikro valstybingo politinio kūno dalimis. Lenkijoje ir daugumoje Rytų Europos šalių socializmo krizė reiškė tik tam tikros socialinės-politinės sistemos legitimumo sunykimą, tuo tarpu kai Sovietų Sąjungoje, Jugoslavijoje, Čekoslovakijoje bei Rytų Vokietijoje nustojo būti legitimi ir pati politinė bendruomenė.

4. Individualistinėje socialinės gerovės sampratoje socialinė gerovė suprantama kaip individualių gerovių agregatas.
5. Šiuolaikiniame ekonomikos moksle priimta radikaliai subjektyvistinė ir formalistinė individualios gerovės samprata, tapatinanti ją su informuoto vartotojo norų patenkinimu, susiduria su interpersonalinio naudos (ne)palyginamumo problema, kai jos pagrindu mėginama sukonstruoti socialinės gerovės matą. Kaip tokio mato pakaitalas naudojamas statistinis bendrojo vidaus produkto (BVP) rodiklis, kuris tiesiogiai mato ne pačią gerovę, bet jai kurti turimus išteklius ir todėl yra konceptualiai problemiškas dėl gerovės priklausomybės ne vien nuo išteklių, bet ir nuo veikėjų norų (pirmenybių). Šiuo požiūriu, kuo didesnis BVP vienam gyventojui, tuo didesnė socialinė pažanga. Šioje perspektyvoje socialinė tautos pažanga išskyla kaip judėjimas be galo tolumo ir realiai nepasiekiamo tikslo link, nes kartu su ištekliais didėja ir norai.
6. Atskiri individualistinės socialinės gerovės sampratos variantai yra subjektyvistinė (psichologinė) jos versija, socialinės pažangos matu nurodanti laikyti subjektyviai savo gyvenimu patenkintų (besijaučiančių laimingais) politinės tautos narių dalies didėjimą, ir objektyvistinis individualizmas, kuris remiasi tam tikra (daugiau ar mažiau arbitralia) „žmogaus prigimtyje“ besišaknijančių „būtinų poreikių“ vizija, o socialinės pažangos matu siūlo laikyti tautos narių dalies, kurių „būtinieji poreikiai“ lieka vis dar nepatenkinti, mažėjimą.
7. Kolektyvistinėse socialinės gerovės koncepcijose ji suprantama kaip optimali socialinio kolektyvinio kūno (tautos) būklė, kurią nusako socialinės sanglaudos, tvarios potencialo sąvokos bei „gero“ socialinio kapitalo sąvokos. Ji akcentuoja individualios gerovės bei individų savijautos priklausomybę nuo bendrai priimtų „gero gyvenimo“ idėjų, kurios yra kultūriškai ir civilizaciškai reliatyvios, o socialinės pažangos matu laiko tautos (ar kitos bendruomenės) gebėjimą išsaugoti savo tapatumą, kurį apibrėžia jos pamatinės vertybės, t.y. kuo ilgiau išlikti savimi besikeičiančiame pasaulyje.
8. Globalizacijos ir eurointegracijos procesai riboja nacionalinės politikos galimybių erdvę. Ilgalaikiams LR strateginio planavimo dokumentams būdingas neapibrėžtumas: į kurią iš trijų Vakarų Europoje istoriškai susiklosčiusių socialinės gerovės režimų – liberalųjį, konservatyvųjį, socialdemokratinį – orientuojamasi.
9. Esamų nacionalinės politikos galimybių ribose optimaliu šios politikos tikslu straipsnio autoriai siūlo laikyti LR pilietybės rentos maksimizavimą, pačią rentą suprantant kaip papildomus piliečių gyvenimo šansus, kuriuos užtikrina priklausomybė politinei tautai tos tautos turimų ir viešosios politikos priemonėmis galinčių būti pagausintais lyginamųjų pranašumų dėka.

LITERATŪRA

- Barry, Brian. 1990. *Political Argument. A Reissue with a New Introduction*. Berkeley: University of California Press.
- Campbell, Angus. 1980. *The Sense of Well-Being in America: Recent Patterns and Trends*. N.Y.: McGraw-Hill.
- Coleman, James S. 2005. *Socialinės teorijos pagrindai*. V.: Margi raštai.
- Čiegis, Remigijus. 2002a. *Tolydi plėtra ir aplinka: ekonominis požiūris*. V.: Aldorija.
- Čiegis, Remigijus. 2002b. *Tolydžios ekonominės plėtros alternatyvios teorijos*, Kaunas: Naujas lankas.
- Čiegis, Remigijus. 2004. *Ekonomika ir aplinka: subalansuotos plėtros valdymas*. Kaunas: VDU leidykla.
- Dahrendorf, Ralph *et al.* 1995. *Report on Wealth Creation and Social Cohesion in a Free Society*. London.
- Diener, Ed; Suh, Eunkook M. (eds). 2000. *Culture and Subjective Well-Being*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Esping-Andersen, Gosta. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge UP.
- Esping-Andersen, Gosta. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford UP.
- Hauff, Volker. (Hrsg.) 1987. *Unsere gemeinsame Zukunft. Der Bericht der Weltkommission für Umwelt und Entwicklung (Brundtland-Bericht)*. Greven.
- Hirschman, Albert O. 1970. *Exit, Voice, and Loyalty*. Cambridge (Mass.): Harvard UP.
- Human Development Indicators. http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR05_HDI.pdf. Žiūrėta 2006.10.01.
- Inglehart, Ronald F. 1977. *The Silent Revolution*. Princeton. Princeton UP.
- Inglehart, Ronald F. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton UP.
- Inglehart, Ronald F. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton UP.
- Inglehart, Ronald F. and Klingemann Hans-Dieter. 2000. „Genes, Culture, Democracy, and Happiness“, in Diener Ed; Suh, Eunkook M. (eds). *Culture and Subjective Well-being*. Cambridge (Mass.): MIT Press: 165–183.
- Lietuvos bendrasis programavimo dokumentas 2004–2006 m.m. 2004. http://www.smm.lt/es_parama/docs/2004-preliminarus_BPD_02.pdf. Žiūrėta 2006.10.01.
- Lietuvos respublikos 2004–2006 metu nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmu planas. 2004. http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/nap_incl_2004_lt.pdf. Žiūrėta 2006.10.01.
- Lietuvos ukio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metu ilgalaike strategija. 2002. http://www.ukmin.lt/lt/strategija/ilgalaike_ukio.php. Žiūrėta 2006.10.01.
- Marshall, Thomas Humphrey. 1950. *Citizenship and Social Class and other Essays*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Maslow, Abraham. 1954. *Motivation and Personality*. N.Y.: Harper & Row.
- Narayan, Deepa. 1999. *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*, World Bank Policy Research Working Paper 2167. Washington, D.C.: World Bank, Poverty Group.
- Nussbaum, Martha; Sen, Amartya (eds). 1993. *The Quality of Life*. Oxford: Oxford UP.
- Pearce, David. 1993. *Measuring Sustainable Development*. London: Earthscan.
- Plant, Raymond. 1991. *Modern Political Thought*. Oxford: Blackwell.
- Putnam Robert D. 2001. *Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. V.: Margi raštai.
- Sen, Amartya. 1998 (1984). „The Living Standard“, in Crocker David A.; Linden Toby (Eds) *Ethics of Consumption. The Good Life, Justice and Global Stewardship*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1998 (1984): 287–311.
- Sørensen, Aage. 1996. „The Structural Basis of Social Inequality“, *American Journal of Sociology*, 1996, Vol. 101(5): 1333–1365.

Tilly, Charles. 1985. "War Making and State Making as Organized Crime". In: Evans P., Rueschemeyer D. and Skocpol Th. (Eds) *Bringing State Back In*. Cambridge: Cambridge UP: 169–191.

Valstybės ilgalaikės raidos strategija. 2002. http://www.lrv.lt/strateginis/igal_strat.pdf. Žiūrėta 2006.10.01.

Veenhoven, Ruut. 1997. „Lebenszufriedenheit der Bürger: Ein Indikator für die Lebbarkeit der Gesellschaften?“. In Noll H.H. (Hrsg.) *Sozialberichterstattung in Deutschland: Konzepte, Methoden und Ergebnisse für Lebensbereiche und Bevölkerungsgruppen*. München: Juventa, S. 267–293.

World Bank. 1997. *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*. Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs Series, Nr. 17. Washington, D.C. : World Bank.

Zapf, Wolfgang. 1984. „Individuelle Wohlfahrt: Lebensbedingungen und wahrgenommene Lebensqualität“, in Glatzer, Wolfgang; Zapf, Wolfgang. (Hrsg.) *Lebensqualität in der Bundesrepublik*. Fr. a. M.: Campus: 13–26.

Zapf, Wolfgang. 1993. „Wohlfahrtsentwicklung und Modernisierung“. In: Glatzer, Wolfgang (Hrsg.) *Einstellungen und Lebensbedingungen in Europa*. Fr. a. M.: Campus, 1993: 163–176.

SUMMARY

CONCEPTS OF SOCIAL WELFARE AND CITIZENSHIP RENT AS GUIDELINES OF PUBLIC POLICY

The article provides a metatheoretical analysis of the ideas of social welfare and public policy goals recorded in the essential documents of the contemporary Lithuanian state. Two methods are applied: a hermeneutical-historical analysis of legal and political texts, and that of rational reconstruction, which is used to infer metatheoretical foundations of the value and normative statements expressed in these texts. The most important among them is the Constitution of the Republic of Lithuania which is considered as social contract constituting Lithuanian political nation. Three layers of the citizenship rights – civil rights, political rights, and social rights – are identified in the body of Constitution. They are considered as historically contingent local reflections of the different epochs of the history of Western world, claiming universal significance for some of

its outcomes. Two alternative – an individualistic and a holistic one – concepts of social welfare together with methodologies of its measurement are discussed as alternative resources to provide philosophical-sociological metatheory for the text of Constitution. This combination of the methods referred to above is applied also for the analysis of the strategical long-term planning documents elaborated by the Lithuanian political parties and Lithuanian government. This analysis is used to advance the proposal to use the concept of citizenship rent to describe the paramount goal of the Lithuanian national policy under conditions of eurointegration and globalization. The „citizenship rent“ is defined as surplus life chances conditional on the membership in the political nation and due to its comparative advantages that can be augmented by means of public policy.

Gauta: 2006 09 30

Pateikta spaudai: 2006 11 29

Sociologijos katedra,

Politikos teorijos katedra (TSPMI)

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 9/1

El. paštas: zenonas.norkus@fsf.vu.lt